

ארכיון יד ושם
YAD VASHEM ARCHIVES

RECORD GROUP:

0.3

חטיבה:

עדויות יד ושם

Yad Vashem
Testimonies

FILE NUMBER:

מספר תיק:

TRANSLATION תרגום

NUMBER OF PAGES:

7966

מספר עמודים:

ORIGINAL ARCHIVE:

ארכיון מוצא:

ORIGINAL FILE
NUMBER:

סימול מקורי:

INVENTORY
NUMBER:

מספר נכנסות:

PREVIOUS FILE
NUMBER:

סימול תיק
קודם:

03_7966

3563409

1

03_7966	מספר ביד ושם
בנקרוט אליזבת (לבית רובינשטיין) צרפת 1921, סחודניצה, פולין	מוסרת העדות: כתובתה: תאריך, מקום וארץ לידה:
מלון מוריה, 7.12.1994	מקום ומועד מסירת העדות:
העדות שנגבתה ביד ושם, ירושלים	מקור המסמך:
דרוהוביץ', לבוב, וורשה, פלאשוב, אושוויץ, פלאשוב, ריונסבריק, מלחוב, קרקוב 1939 - 1945	מקומות ומועדי האירועים:
הרב שרייר, רונבלט, אמנואל לאופתן, אש, אקרט, ד"ר סוביסצ'ינסקי, ד"ר אלכסנדרוביץ', פישר	שמות המוזכרים בעדות:
פולנית / 66 עמודים	שפת המקור / מספר עמודים
שושנה בן-אברהם	רושמת העדות:
ארטור ושושנה שטיפטל	תרגום, עריכה והגהה:
ארטור שטיפטל	הדפסה

בת-שיח: אליזבת בוקנרוט (Elizabeth Buckenrot) המראיינת: שושנה בן-אברהם

C/3294033

רשמה: אליציה פדנצ'וק

אנחנו היום בתאריך 1

12 . 1994 אני, שושנה בן-אברהם, מראיינת את הגברת בוקנרוט אליזבת. שאלה: ראשית כל מה הוא שם משפחתך מהבית? תשובה: רובינשטיין ש. איפה נולדת ומה הוא תאריך הלידה? ת. נולדתי בסחודניצה, ב-20 למרץ 1921. אימי הפכה להיות אלמנה כשהייתי בת חודשיים, כך שאת אבי בכלל לא הכרתי ומכיוון שנולדתי בתנאים לא לגמרי רגילים, אימי יצאה אחרי כמה ימים לדרוהוביץ',

שם גרו הוריה. שם טיפולו בי עד שהבראתי ושם נשארתי.

ש. ממה התפרנסה המשפחה? ת. לאימי הייתה פנסיה של אבא, כי הוא היה שבוי מלחמה. כשהוא חזר הביתה הוא מיד חלה, אז הייתה לה פנסיה ולילדיו שילמו את הלימודים ש. כמה אחיות היו לך? ת. היינו שישה ילדים, אחד יותר קטן מהשני, אני נולדתי אחרי מות אבי. אימי הקריבה ממש את חייה למענינו. לא רצתה להתחתן שנית, כי, כפי שנהגה לומר, לא הייתה סובלת שבעלה השני ירים יד על ילדיה. ש. האם ההורים גרו עד למלחמה באותו מקום, בדרוהוביץ'? ת. כן, פעם, פעמיים החליפו דירה, עד כמה שזכור לי ש. האם את זוכרת שגרתם ברובע יהודי? ת. לא. זה היה רובע אלגנטי מאוד וגרו בו הרבה יהודים, אבל לא היה זה במיוחד רובע יהודי. ש. האם את זוכרת עוד כילדה ואחר כך כעלמה צעירה, איזה יחסים שררו בין האוכלוסייה היהודית והפולנית במקום הזה? ת. שם, איפה שאני גרתי היו כמובן אנטישמים, אבל לי ולאחי היו חברים רבים. היו לי חברות פולניות ולא היה בינינו שום הבדלים מלבד העובדה שהן הלכו לשיעורים של הדת הנוצרית ואני של הדת היהודית. לדאבוני, בזמן המלחמה היחסים השתנו. הייתה לי ידידה קרובה אחת, שביקרה אצלי בגטו, כשנדע לה שעומדים לחסל את הגטו. היא לקחה דברים רבים ממה שעוד נשאר לנו וסיכמנו, שהיא תחזיר אותם בהדרגה, כדי שנוכל להחליפם למזון, כי שום הכנסות נוספות לא היו לנו בזמן המלחמה. אבל אחר כך התברר, שהיא לקחה הכל ולא רצתה להחזיר.

ש. בנקודה הזאת נדון אחר כך. אז את זוכרת שהיו יחסים טובים בין הפולנים והיהודים במקום הזה? האם היו אלה גם יחסי חברות, למשל של אמך עם השכנים? ת. במקום שאנו גרנו היינו היהודים היחידים מוקפים בפולנים ואוקראינים. אמי הייתה אישה טובה מאוד, הייתה משתדלת לעזור כמה שאפשר, לאפות איזה עוגה או משהו כזה. כולם חיבבו אותה מאוד ולא הייתה מורגשת כלל השנאה ליהודים. אבל בזמן המלחמה שכן אחד, שחשבנו אותו ואת משפחתו למסורים לנו מאוד, הצביע עלינו, כשאנשי גסטפו באו לחפש יהודים, שכאן גרים יהודים. איש מאתנו לא יהיה דומה ליהודי, מלבד אחי, שבאותו זמן לא היה בבית ואיש לא ידע עלינו דבר, אבל אותו שכן ניסה להסגיר אותנו. אני את זה לא ראיתי, סיפרו לי על כך אחרים ואני מאמינה שכך אכן היה. ש. את זוכרת מה היו היחסים בבית הספר, בזמן הלימודים? ת. בבית הספר הכל היה בסדר. בבית הספר הכללי המורות היו יהודיות, פולניות, אוקראיניות. לא הרגשתי הבדל. אבל האנטישמיות הייתה קיימת, למרות שאני לא הרגשתי אותה במיוחד. ש. אנו מתקרבים לתאריך של ראשון לספטמבר 1939. האם את יכולה להיזכר באווירה, בדעות ששררו אז? ממה התפרנסה אז המשפחה? מה את עשית לפני פרוץ המלחמה? ת. מצבינו הכספי אז היה לגמרי לא רע. שתי האחיות המבגרות יותר היו כבר נשואות, אני הייתי בשנת 39 כבר אחרי בגרות. את תעודת הבגרות קיבלתי בשנת 38, אחר כך קצת עבדתי, לא רציתי בעבודה קבועה, כי הייתי בחורה חלשה ומצבינו היה טוב, היה לנו הכל מה שנחוץ. ש. האם היה אז שינוי באווירה הכללית? האם חששתם מהמלחמה? ת. איזה מן שאלה זאת? ברור שחששנו, ראינו מה שמתרחש בגרמניה. הייתה לי אחות נשואה שהייתה גרה בלבוב ומשפחת בעלה כמעט כולה התגוררה בגרמניה. אלה היו יהודים שגרו כנראה במינכן, אינני זוכרת בדיוק, הם כולם כבר אז ברחו לפולניה, השאירו את הכל וברחו. הרגשנו שמהו עומד להתרחש. ש. איך השפיע עליך אישית פרוץ מלחמת העולם? ת. מלחמת העולם פרצה בראשון לספטמבר. ש. את הרגשת את זה כבר באותו יום? ת. כן, וגם קצת קודם ש. תספרי לי על כך. ת. אנחנו היינו עם אימא באותו זמן בחופשה בסוקול וקיצרנו את החופש, כי הייתה כבר מורגשת המלחמה המתקרבת. אימא רצתה לחזור הביתה, כדי לקנות עצים ופחם, כי היא פחדה מהמחסור במלחמה. החזרה הביתה הייתה ברכבת, כמובן, וברכבת כבר לא היו מקומות ישיבה, מפני שכולם היו במנוסה. האנשים לא ידעו לאיזה כיוון לברוח, אבל אנחנו היינו בדרכינו הביתה. כשחזרנו הביתה החנויות היו כבר כמעט ריקות, האנשים קנו הכל. זה היה כבר החצי השני של חודש אוגוסט, כמה ימים לפני המלחמה. לי הייתה עוד אחות נשואה שהייתה גרה בלבוב, בעלה היה עורך דין ועבד במפעל הגז בלבוב. הם היו אתנו בסוקול וחזרו אתנו לדרוהוביץ', אבל מדרוהוביץ' כבר היה קשה להגיע לבוב. הם הגיעו בנס לבוב. המלחמה הייתה מורגשת באוויר.

ש. איך את זוכרת את הימים הראשונים של המלחמה? ת. היה נורא, כי אימא חלתה. ש. תנסי לתאר לי כמיטב זיכרוןך את ימיה הראשונים של המלחמה. ת. בבוקר הגיע אלינו הביתה פולני אחד, שכן, ואמר שפרצה מלחמה. הפצצות לא היו אצלנו. אנחנו לא האמנו. אחותי הלכה לבית מרקחת להביא מסכות גז. אז היו קונים את המסכות וכל אחד חשב לעצמו שהמסכה תציל אותו. איש לא האמין שתהיה זאת מלחמה נגד היהודים. חשבו עוד מלחמה כמו המלחמות הקודמות ולא נגד העם היהודי. בזמן שאחותי הייתה בבית המרקחת התחילה התקפה אווירית והיא לא יכלה לחזור הביתה, בסוף היא הגיעה בנס ואז התחילו ההפצצות. זאת הייתה כבר מלחמה. יום יומיים אחר כך כבר התחילו הפוגרומים. נפתחו בתי הסוהר, האסירים יצאו והתחילה הביזה הגדולה. אבל זה היה רחוק מאתנו, כי אנחנו גרנו במרכז העיר. כשהגרמנים נכנסו נתנו להם יד חופשית, לאוקראינים במיוחד,

כי האוקראינים היו יותר נגדינו מהפולנים. בעירנו, בסביבה שלנו היו לנו שלושה אויבים: הגרמנים,

האוקראינים והפולנים. והתחיל הפוגרום. חברה אחת שלי, אוקראינית, באה בריצה והזהירה אותנו לא לצאת מהבית, כי מרביצים ליהודים. כך זה נמשך כל היום. בשמונה זה אמור היה להיגמר. אימא הייתה חולה. כבר בשבע ורבע נכנס שכן אחד ואמר לנו להתלבש כי הם נמצאים כבר שניים, שלושה בתים מאתנו. הוא רצה שנתלבש, שלא ירביצו לנו, למסכנים. עזרנו לאימא לקום למרות שהיה לה חום והתלבשנו, אבל אז הוא נכנס ואמר שהם עצרו. ש. מי עשה את זה, האוקראינים או הגרמנים? ת. כנראה שלא הגרמנים. אני לא יודעת, לא ראיתי את זה, אבל כנראה שהיו אלה האוקראינים והפולנים.

זה לא היה אישית נגדנו. זאת הייתה כזאת אווירה כללית של נקמה, כי האמת היא שלפני המלחמה

היהודים הסתדרו יפה, היה ביניהם הרבה רופאים ועורכי דין. היו בעיר כנראה גם רופאים פולנים, אבל לא הרבה. השכבה העליונה, האליטה אלה היו היהודים. כמובן לא לכולם, אבל לרוב היו משרתים, התלבשו יפה, נסעו לחו"ל. ש. אם את כבר מזכירה לנו את השכבה החברתית של היהודים, מתעוררת אצלי שאלה שלא שאלתי קודם, האם את הכרת אנשים שבלטו באוכלוסיית היהודים של דרוהוביץ'?

ת. כן.

ש. תפרטי בבקשה מי הם היו? ת. קודם כל היה בדרוהוביץ' הרב שרייר, אישיות רצינית מאוד. אלה שניהלו אחר כך את היודנרט, זה היה מן סוג של קהילת היהודים כבר בזמן הגרמנים. חוץ ממה שכבר אמרתי היו רוזנבלט, טוליק בקנרוט. הוא שינה את שמו לברוניצה, כי ברוניצה היה זה המקום שבו היו הורגים יהודים. אז אחר כך, בסוף המלחמה, כשהוא רצה לשנות את שם משפחה, הוא חפש שם שיהיה לו זיקה כלשהי לשם המקום בו קבורה כל משפחתו, משפחת בקנרוט. היום ישנה שם מצבה. ש. סליחה, מה היה שמו של אותו רב? ת. הרב שרייר. נכדו חי עכשיו בדרוהוביץ', הוא היה במחנה ואחר כך היה אתי בוורשה. ש. האם הייתה בדרוהוביץ' איזה תנועה ציונית או ארגונים יהודיים אחרים?

ת. בטח, היה מלא ארגונים. היה "הנוער", "השומר", "מסדה". ש. האם את גם זוכרת מי עמד בראש הארגונים האלה? ת. כן, ב"הנוער", בסביבות השנים 35 - 36 היה אחד מילק טאונר, שחי עכשיו במינכן. היה קון אחד, ששינה את שמו, הוא אפילו היה בישראל. יש לי רושם שהוא כבר לא בחיים. הוא שינה את שמו, אינני זוכרת למה. ש. השם לא חשוב. ת. קון עמד בראש. ש. בראש של מה? ת. בראש של "מסדה". היו שתי "מסדות" אחת של ז'בוטינסקי והשניה של גרוסמן. ש. האם את מתמצאת בערך כמה תושבים יהודיים היו בדרוהוביץ? ת. היו בעיר 35 אלף תושבים. כמה מהם יהודים, אינני יכולה להגיד. ש. הייתה שם אוכלוסייה גדולה של יהודים? ת. כן, גדולה, גדולה מאוד. היה שם בית הכנסת הגדול שקיים עד היום. וחוף מזה היו עוד כמה בתי כנסת קטנים יותר שאחד מהם היה שייך לדודי בנקרוט, שהתגורר בסחודניצה. כל משפחת בנקרוט התגוררה בסחודניצה. זאת הייתה משפחתו של טולק הזה ושלי. בנקרוט אחד, בן דוד רחוק שלי, היה ידוע בתולדות היהדות. יש בשטרסבורג בן של אחי פלורין, איש דתי מאוד והוא זה שחוקר את תולדות משפחת בנקרוט מסחודניצה. אלה הם האנשים מכובדים מאוד. וכולם נרצחו בפוגרום הזה שהתרחש אצלנו. הם גרו בסחודניצה והגויים אהבו אותם מאוד וכל אלה שאהבו אותם רצחו אותם בסוף. בצורה אכזרית מאוד, ילדים לעיני ההורים. אני את זה לא ראיתי, אבל אני יודעת, כי היו עדים, אולי עוד היום ישנם עדים. יש לי בחולון בן דוד שהקים בבית קברות מצבה על חשבונו לזכר כל יהודי סחודניצה. גם הוא מסחודניצה. ש. בואי נחזור לחוויותיך האישיות. את הזכרת את הפוגרום הזה שהתרחש אצלכם. ומה היה אחר כך?

ממה התפרנסה המשפחה?

ת. היו לנו קשרים עם הפולנים ועם האוקראינים, במיוחד עם אנשי הכפר. תמורת שמלות, כובעים, נעליים, גרביים היינו מקבלים חתיכת גבינה, חמאה. לא רציתי להמשיך אחרי שיצאה הפקודה הזאת. ש. איזה פקודה? ת. ניתקו לנו את האור, לא היו מים, אסור היה לצאת אחרי שעה שבע, אסור היה להסתובב ברחובותיה הראשיים של העיר, אסור היה לעלות על המדרכות, רק בכביש. הורו לנו להחזיר את מקלטי הרדיו ולשים סרטי שרוול. לא התביישתי בזה, כי היינו מיודדים, כולנו בבית, עם הפולנים, אבל נפשית נפגעת מההשפלה הזאת. היה לי דוד אחד, שטען שהמלחמה לא תימשך יותר משלושה שבועות. אם רק שלושה שבועות, חשבתי לעצמי, אז אני לא אשים את הסרט ולא אצא. ושלושה שבועות לא יצאתי, אבל בסוף לא הייתה לי ברירה. בבית הייתה רק אימי ואחות אימי, שהתגוררה אצלנו מאז פרוץ המלחמה. קודם היא

הייתה אצל אחותה האחרת, שהייתה מסודרת היטב. בשנת 1938, כשהתחיל להיות שמח הם עזבו

לצרפת, היו להם שם קשרים והדוד היה בעל מכרות במערב. ש. הפרטים האלה לא חשובים לנו כעת. רק משפחתך מעניינת אותי ברגע זה.

ת. אז היינו מתקיימים מהחלפת חפצים, עוד לא היינו חייבים לעבוד. היינו בבית אימא, אחותה של אימא, אחותי קלארוניה (קלארה) ואני. ש. בת כמה היית אז? ת. אני הייתי אז בת 18. התחלנו לעבוד, בינתיים הקימו כבר את היודנרט ש. אם את כבר מזכירה את היודנרט, אז באיזה תאריך בערך מדובר? ת. את היודנרט הקימו תכף אחרי כניסת הגרמנים לדרוהוביץ'. ש. זאת אומרת שכבר בשנת 39 היה יודנרט? ת. הקימו את היודנרט, אבל אחר כך באו הרוסים. את התאריך המדויק אינני זוכרת, היה זה אולי בהתחלת חודש אוקטובר. ש. כשהרוסים נכנסו? ת. כן, היינו עם הרוסים עד שנת 41. ש. אם כך, תספרי לנו על השנויים שהתרחשו מתחת לשלטון הרוסי. ת. קודם כל חזרנו להיות בני אדם. אסור היה לקרוא לנו "ז'יד" כי ברוסיה זאת מילת גנאי, רק "בריי". "יבריי" זה היה כינוי של בן אדם מעניין, כשאמרת "בריי" יכולת לקבל עבודה, אומנם לא תמיד במקצוע שלך, היה צורך לחפש. העבודה הייתה קשה, בשביל האוכל היה צורך לקום מוקדם בבוקר ולעמוד בתור. בחורף אחות אחת שלי עמדה בתור עד שעה 11, כדי לקבל קצת לחם או עצי הסקה וכשתורה הגיע סגרו לה את הדלת לפני האף, אין יותר סחורה, לנו הביתה. ש. את עבדת? ת. כן, עבדתי בלשכת המס בתור רואת חשבון, למעשה, עוזרת רואת חשבון וקיבלתי משכורת. הרבה לא יכולת לקנות תמורת המשכורת הזאת, למרות שהייתה זאת משכורת לגמרי לא רעה. אבל מה שהיה טוב בזה, שהייתה לנו חנות במשרד ושם אפשר היה להשיג לחם, ריבה וכד' ש. עד מתי זה נמשך ככה? ת. עד למלחמה, שפרצה ב-21 ליוני שנת 41. ש. ומה מתרחש ביום הזה? ת. ביום הזה הייתה שבת. אימי הייתה אצל אחת מאחיותיי הנשואה. בעלה היה רופא. הם גרו בטורק שעל הסטריי. גיסי היה שבוע או שבועיים קודם בדרוהוביץ', כי היה לו כנס רופאים בטרוסקביץ' והוא חיבב מאוד את אימי. הם היו מזמינים כל הזמן את אימי, אבל היא לא רצתה לנסוע, העדיפה להישאר בקן שלה. הפעם הוא הגיע אלינו הביתה ואמר לה: הפעם לא יעזור לך כלום, אני לוקח אותך ונוסעים לטורק. אימא ארזה מהר מזוודה ונסעה לטורק. אני עם אחיותיי ועם הדודה נשארנו בבית. בדיוק באותו זמן אחי היה בבולסלב. הוא צלצל אלי משם ואמר: התחזית של מזג האוויר למחר מדברת על מזג האוויר יפה ואם מתחשק לך תבואי מחר לבריקה של טרוסקביץ', אז נבלה יום שלם ביחד. קבעתי עם מכרים לנסוע למחרת, אבל בלילה פרצה המלחמה. הדודה חשבה שבחוץ משתוללת סערה ואני לא אוכל לנסוע, היא העירה אותי... ש. אלה דברים לא חשובים.

ת. בחוץ נשמעו רעמים והרוסים שגרו על ידינו, מנהלים בכירים, התחילו לברוח בבהלה, כשהם לבושים רק בחולצות ומכנסיים ובכותונות לילה, לא היה להם זמן להתלבש, ברחו בכרכרות, כי מכוניות לא היו להם. זאת הייתה כבר מלחמה. זה היה יום ראשון בשבוע. ש. ומה מתרחש הלאה? ת. אצלנו שום דבר. אימא נשארה שם לא יכלה לחזור לדרוהוביץ', אחי נדמה לי הגיע פעם אחת, אינני זוכרת, אבל אחר כך אימא בכל זאת הגיעה. ש. מה מתרחש ברחובות? איך היו נראים החיים? ת. העבודה נמשכה הלאה, עבדנו כל השבוע. ש. היו להם מגעים כל שהם עם הגרמנים? ת. לא, בהתחלה עוד לא היה קשר, אחרי שבוע הגרמנים כבשו את הארץ. ואצלנו שוב אותו סיפור, פוגרום. כך זה היה מתחיל תמיד, במיוחד ברובעי היהודים. אבל חוץ מזה היהודים היו מפוזרים בכל העיר, בכל מקום היו יהודים. בכפרים לא, אבל בעיר בכל מקום. ואז זה התחיל: לשים סרטי שרול, להחזיר מקלטי רדיו, אסור היה לצאת, לא היו מים. היה צורך ללכת להביא מים מצינור המים המרוחק. אני זוכרת בחורף כל פעם שהייתי חוזרת מהעבודה, כדי שאימה לא תצטרך לצאת, הייתי ניגשת לצינור מים הקפוא, שוברת את הקרח וממלאה את הדלי. יום אחד הגיע איזה אוקראיני, שידע, כנראה, שאני יהודיה, נעמד על ידי, בעט בדלי ושפך לי את כל המים. הייתי צריכה להתחיל הכל מחדש ומהר, כי היה צורך לחזור מהר לעבודה. ש. איפה עבדת אז? ת. אני עבדתי באותו הזמן כחדרנית. את זה סידר לי האדון ברוניצקי. פעם ראשונה קראו לו לעבודה כדי לנקות אצל אנשי גסטפו. הוא היה אגרונום, בן אדם מכובד מאוד בעירנו, כי הוא באמת עשה הרבה טובות לאנשים. אישיות. הם תפסו אותו כשהלך למקום כלשהו ושמו אותו לצחצח נעליים לאנשי גסטפו והוא עשה את זה ברצון. שם היה צורך באנשים שינקו לאנשי הגסטפו את המגורים שהיו להם בבניין המרכזי ולכל איש גסטפו היה שם חדר משלו והם היו זקוקים לאנשים שינקו את החדרים, אז הוא יצא עם הרעיון להעסיק יהודיות לעבודה הזאת. אחותי הלכה לעבוד שם ואני קיבלתי עבודה גם כחדרנית וגם אצל אנשי הגסטפו, אבל בבית פרטי. הבית היה מרוחק כחמש דקות הליכה מהדירה שלי וממול לדודה אחת שלי והתגוררו שם שני אנשים. אחד מהם דיבר פולנית, כי הוא בעצמו היה פועל במשק חקלאי. הוא בעצמו סיפר שהוא עבד באורווה ופגש שם את אישתו. היא הייתה שם עוזרת. השני היה ליטאי. הוא דיבר רוסי. ש. והם שיתפו פעולה עם הגרמנים? ת. אלה הם היו אנשי גסטפו, הם השתייכו לגרמנים. הודות לעבודה הזאת היינו מקבלים תלושים ותמורתם לחם ביודנרט. מי שלא עבד לא היה זכאי לקבל לחם, אפילו תמורת כסף. וחוץ מזה היינו מקבלות מרק שאותו הייתה מביאה אחותי. ש. את המרק היית מקבלת ביודנרט? מאיזה מטבח משותף? ת. לא, זה היה במרכז גסטפו. איפה שאני עבדתי לא היו מבשלים, כי היה להם מסעדה משלהם. הגרמנים ביטלו והיהודיות ניקו את הירקות. אז אחותי הייתה מביאה לנו הביתה שתי מנות של אותו המרק ושתי

המנות האלה אכלנו ארבעתנו. אימי הייתה עקרת בית מצוינת וגם בן אדם טוב והיא נהגה לפי העיקרון מה שיש לי יהיה גם לאחרים והייתה מתחלקת עם המזון גם אם אחרים. היה כזה בחור מסכן אחד, שהרגו לו את כל משפחתו בפוגרום והוא היה בא, תמיד כיוון לבוא בשעת הצהריים ואמא הייתה משאירה לו קצת מרק והוא בתמורתו הייה מביא לפעמים מים או עצים. ש. כמה זמן את עבדת שם? ת. אני קודם רוצה לספר על יחסם... ש. על יחסם של הגרמנים האלה, של אנשי הגסטפו האלה כלפיך? ת. לא, כלפי היחס היה אחר, אני הייתי שם היהודיה היחידה, אבל איפה שאחותי עבדה היו

5

4 - גברים, ז"א חמישה חדרים והיו יותר נשים לעבודת הניקוי. היו אלה נשים צעירות, ילדות ממש. כל אחת רצתה לעבוד כדי לקבל את התלושים לקנות לחם. וגם כדי לעבוד, לעשות משהו, לא לשבת בבית. שם גם היו שניים, שלושה אנשי גסטפו עם נשותיהם. איפה שאני עבדתי, אז אותו אחד, שסיפרתי לך שאישתו הייתה עוזרת, היה לו בן. היא הייתה אתו זמן מה ואחר כך הגיע אישתו של השני, מליטא. היו להם שני ילדים יחסם כלפי היה נחמד מאוד. היא השתדלה לעזור לי. למשל כשבאה קבוצת יהודים לצבוע את הקירות. יהודי שהיה רופא או עורך דין עסק עכשיו בצביעה. את יכולה לתאר לעצמך איך הוא צבע, יותר צבע היה על הרצפה מאשר על הקירות ואני הייתי צריכה לנקות את זה. שפשפתי ושפשפתי והכל לשווא, אז היא, אישתו של הליטאי, כשהוא לא היה בבית אמרה לי: אני אראה לך איך עושים את זה. נכנסה וניקתה. בפעם אחרת היא הסתירה אותי בזמן האקציה. בכלל לא ידענו, שבחוץ מתבצעת אקציה, אז כבר היינו בגטו..

ש. מתי הוקם הגטו? ת. אינני זוכרת. על כל פנים זה היה בשנת 1942. בתאריך המדויק אינני מסוגלת להיזכר. ש. מתי? בסתיו, בחורף, בקיץ? ת. בסוף הקיץ, אולי התחלת הסתיו. ש. האם משפחתך אולצה לעבור? ת. כן, כמובן שהייתה חייבת לעבור. אנחנו גרנו ברחוב הראשי, רחוב מיצקביץ', מעבר לכביש היה רחוב סמבורסקה, זה היה הבית השני. כמה בתים נלקחו בשביל הגסטפו. ש. מה היו התנאים בגטו? תנסי לתאר לי איך היה נראה הגטו. ת. מה אני אספר לך? אמרתי כבר שהיהודים היו עסוקים, הם עבדו. לעובדי הגסטפו היה בלוק שלהם, בניין אחד. בחדר שלנו הייתה גם אחותי שחזרה מלבוב עם בעלה העורך דין. בזמן המלחמה הוא היה חשמלאי. היינו שש נפשות בחדר אחד, היה עוד חדר עם ארבע אנשים ומטבח. המטבח היה משותף ולא היו בעיות, כולם הסתדרו. ש. האם היו איזה בעיות סניטריות? האם אפשר היה להתרחץ כראוי? ת. כן, אני לא זוכרת איפה הייתה האמבטיה, אבל היא הייתה. בבלוק הזה כולם היו מרוצים. היינו עובדי גסטפו ואסור היה לנגוע בנו. זה אמור היה להיות נכון גם בזמן האקציות, אבל לא כך היה. והנה, בדיוק בזמן אקציה אחת, אני הייתי בעבודה ואחותי, הזאת שעבדה במרכז, גם ולא ידענו בכלל

מה שמתרחש, הגיעה בריצה אישתו של איש הגסטפו הזה מליטא. היו לה שני ילדים, בן ובת. הבת, בת 7, שהייתה אצל חברתה הגרמנית באותו זמן. אז הגיעה בריצה ואמרה לאימי שמחפשים יהודים

אצל הגרמנים והיא, הגרמנייה הזאת הסתירה אותי בארוננו של איש הגסטפו השני.

ש. הגרמנייה הזאת, האם היא הייתה מליטא? ת. היא הייתה "פולקסדוויצ'ית" מליטא ואישתו של איש גסטפו. ש. ואיפה היא הסתירה אותך? ת. בחדרו של איש הגסטפו הזה, שהיה פועל חקלאי בפוזנן. לא היה הרבה זמן, היא הכניסה אותי לארון, הורידה לי את הסרט, שמה אותו אצלה בארנק וסגרה את הארון במפתח. היא סיכנה את חייה בכך. ואני ישבתי בארון הזה בין הבגדים של האדון לאופמן. אחד מאלה שחיפשו נשען על דלת הארון ודיבר אתה. אינני יודעת כמה זמן זה נמשך, אבל בשבילי זה היה כמו נצח. עצרתי את נשמתי עד שהם יצאו. גם היא הייתה נרגשת. זה קרה אולי בסוף ספטמבר, התחלת אוקטובר. ש. שנת 1942? ת. שנת 42, כמובן. אני שם לא בישלתי רק ניקיתי, תיקנתי בגדים, צחצחתי חלונות. ולפעמים שוחחתי אתה. לא היינו חברות, לא היה לנו נושא משותף, אבל הרגשתי אצלה צער לגבי גורלם של היהודים. היא סיפרה לי ששם, בליטא היו להם הרבה ידידים יהודים. כשהגיע בעלה הם נכנסו לחדר ודיברו ביניהם ליטאית, מה שלא קרה עד עכשיו. למרות היותם אנשי גסטפו הם התנהגו כלפי בנימוס, השתדלו לא להשפיל אותי. הם דיברו ליטאית, היא הייתה מרוגזת וחזרה כל פעם על מילה אחת וזה לא מצא חן בעיניי, ידעתי שמחפשים יהודים שעובדים אצל הגרמנים. אחר כך הגיע השני ונכנס לחדרם של הזוג. הם דיברו ביניהם ואני עשיתי את העבודה שלי. כעבור זמן מה הם קראו לי להיכנס לחדרם ואני תקף הבנתי מהבעת פניהם שמשוהו לא בסדר ואני שואלת אם קרה משהו למשפחתי ואז האיש הזה, שהיה פועל חקלאי אומר לי שהייתה אקציה והם לקחו את אימי את הדודה ואת אחותי הזאת מלבוב, שהייתה בהריון. היא לפני המלחמה לא יכלה ללדת, אבל עכשיו הייתה בהריון, חשבו אפילו לעשות הפלה. הוא שואל אותי האם אחותי בהריון ואני אמרתי לו שכן. כששאלתי איפה כל משפחתי, הוא אמר: לקחו אותם. היה לי מכר אחד, יהודי יקר, שידע כל הזמן מה שמתרחש. היה בא אלינו הביתה ומספר מה הולך. אז היהודי הזה, ברגע שלקחו את בני משפחתי, התחיל, בהרגשה של חוסר אונים, להתרוצץ ולנסות לקשור קשר עם מישהו מהמעבידים, אנשי הגסטפו שלי או של אחותי. כי הם הכירו אותנו ואם רק ניתן לעשות משהו הם היו פועלים לשחרור האנשים. כך הוא הגיע ללאופמן הזה וביחד הם ניגשו למגרש בו היהודים המסכנים חיכו לסופם. שם הוא מצא אותם והעביר אותם ליודנרט. הוא בא אלי ואומר: אל תדאגי הם כבר ביודנרט. הייתי מרוצה שהם כבר לא במגרש, אבל ידעתי שיודנרט זה לא פתרון, כמה דקות אחר כך יבוא מישהו וייקח אותם. אז אני אמרתי לו: תודה רבה לך, אבל אני יוצאת ליודנרט, אני מנחשת את סופם שם. החלטתי לצאת למרות שהייתה כבר שעת העוצר. הם התחילו לדבר משהו ביניהם ואני החזקתי את עצמי בכל כוחי, כדי לא לפרוץ בבכי מר. יצאתי לפרוזדור למקום בו היו החפצים שלי וביקשתי מהגברת שתחזיר לי את הסרט. אני לפעמים הייתי חוזרת מאוחר מעבודה ואז היה מלווה אותי שוטר

או שהיו נותנים לי תעודת מעבר שאוכל להגיע בשלום הביתה. הפעם לא הייתה לי תעודה ובכל זאת התלבשתי ועמדתי לצאת. אבל הם קראו לי בחזרה ואמרו לי לחכות עד שנחשוב מה עושים הלאה, כדי שמשפחתי לא תישאר ביודנרט. הם הפצירו בי להישאר, אבל אני אמרתי תודה, מקומי הוא על יד אימי ואני רוצה ללכת. מה שקרה לאימי יקרה גם לי. ואז התרגזה הגרמנייה הזאת, לא עלי, אלא על הגברים. אתם, הרי, לא יכולים לתת לה עכשיו לצאת ועל כך אמר הפועל החקלאי הזה: את צודקת, אנו נצא ונביא אותן הנה. הם לא גרו במרכז אלא בבית נפרד בחוץ. ש. להביא את המשפחה שלך? ת. כן, את המשפחה, שרק נשים היו בה. אבל איך להביא, הם לבד לא יכולים ללכת עם יהודיות. אז אני החלטתי גם ללכת, בלי סרט כמובן, ברחובות צדדיים. אני הכרתי את הדרך, ידעתי איך לעבור שלא יתפסו אותי. אותם לא יכלו לתפוס, להם מותר היה ללכת ואני רצתי אחריהם. נכנסנו ליודנרט, אינני יכולה לתאר את הפגישה הזאת שלנו. הוצאנו אותן והלכנו בחזרה. במקום מיד הסתרנו את אימא בעליית הגג. ש. מי הסתיר אותה ת. אני, הם לא התערבו יותר, תפקידם הסתיים. נשארתי רק אני עם אמא, כפי שביקשתי. ש. איפה? ביודנרט אתן הסתרתן? ת. לא, אצלם בבית. ש. סליחה, אני רוצה להבין. את לקחת את אמך ואחותך מהיודנרט? ת. את אימי, את אחות אימי, ואת אחותי, בתה של אימי, הזאת שהייתה בהריון. יחד חזרנו לביתם. ש. לביתם של אנשי הגסטפו האלה? ת. כן, וכשהגענו מיד עלינו לעליית הגג. זאת לא הייתה בדיוק עליית גג. שם אפשר היה לישון ואפילו לשבת חופשי על הרצפה. זה היה בית יהודי בלתי גמור. רציתי מאוד להודיע לאחותי שעבדה בגסטפו. הם שם עצרו את יציאתן של כל היהודיות לזמן האקציה, שלא ילכו הביתה. רציתי להודיע לה שלא תדאג כמו שאני דאגתי. היא תצא מדעתה מרוב דאגתה מה קורה אצל המשפחה. אצלה היה טלפון, אז ביקשתי רשות לצלצל לאחותי. צלצלתי לאיש אחד וביקשתי את אחותי. אמרתי לה, כך שאחרים לא ישמעו, שלא תדאג, אצלנו הכל בסדר. הייתה שם מכבסה. ש. איפה זה שם? ת. במרכז הגסטפו, איפה שאחותי עבדה. שם למטה הייתה מכבסה. אני למחרת שלחתי בגדים מלוכלכים לכביסה ובתוכם מכתב לאחותי, שלא תדאג, שאימא נמצאת איתי. ש. אם כך, אנשי הגסטפו האלה, שאת עבדת אצלם, הם עזרו להציל את משפחתך? איך קראו להם? ת. הם כבר שניהם לא בחיים. ש. לא חשוב. ת. לאחד קראו לאופמן עמנואל ולשני ש. ולאישתו? ת. אני לא זוכרת.

ש. ולשני?

ת. לשני קראו אש. הוא התגורר בליטא והוא התאבד. אני קברתי את שניהם. ש. באיזה הקשר בא מעשה התאבדותו? ת. אני לא יודעת בדיוק, כי הוא יצא לליטא. ש. אם את לא יודעת בדיוק, אז בואי נעזוב את זה. והם אלה שמצילים את משפחתך? ת. כן ש. כמה זמן? ת. במשך כמה ימים, אני לא יודעת, אולי יומיים. באנו בערב, למחרת כל היום וביום שלאחרי, בשעה 12 האקציה נגמרה. בערב חזרנו הביתה. ש. אחרי האקציה? ת. אחרי האקציה. ש. האם את זוכרת את התאריך של אותה האקציה? ת. אינני יודעת, אמרתי לך כבר שזה היה החודש אוקטובר שנת 42. בהתחלת אוקטובר כבר היינו בגטו. אני, כשהלכתי אחרי האקציה לגטו ברחובות הצדדיים פגשתי את אותו יהודי, שהודות לו ניצלה אימי, אחותי והדודה. כי אם הוא לא היה מספר ללאופמן, אז הוא לא היה יודע. האיש היה בדרכו חזרה מהמקלט, שבו הסתתרה אישתו עם ילדם הקטן, בן שנה או פחות והוא הזהיר אותי לא להיבהל בכניסה לדירה, כי שם לא נשאר דבר. ובאמת לא היה שום דבר בדירה כשחזרנו. הייתה צנצנת קטנה אחת של ריבה ואיזה סיר לילה לא שלנו. דבר לא נשאר, קירות ריקים. אבל נשארנו בחיים. אחד הביא כרית, השני שמיכה והתחלנו לחיות מחדש. ש. לגבי הגטו. האם הגטו הזה היה סגור, האם היה צריך אישור לצאת ממנו, האם הוא היה מגודר. איך היה נראה כל זה? ת. לא היה מגודר. זה היה מין ישוב כזה לפני המלחמה. ש. ישוב ברובע היהודי? ת. רובע יהודי בערך, לא לגמרי אבל רובו. ש. אז אתן, אימא, דודה והאחות, באים לדירה ריקה הזאת ומה הלאה? ת. אחר כך הגיעה אחותי מהעבודה בגסטפו והעיקר שנפגשנו, כל היתר כבר לא היה חשוב. המשכנו לחיות. שכבנו לישון על הרצפה, אני ישנתי אצל חברה, כל זה לא חשוב. מחפשים דרך איך להציל את עצמנו. היינו משפחה גדולה יחסית. אחותי מלבוב כבר לא הייתה בחיים אז. הרגו אותה יחד עם בעלה תקף בהתחלה. ואת ילדתם בת ה-12, בנפרד באותו יום. היא בנפרד ואימה בנפרד. אימא שלי שלחה פולניה אחת ללבוב, למקום שבו התגוררה אחותי, כדי לברר מה קורה שם, אבל שם כבר איש לא היה רק שומרת הבית סיפרה מה שהתרחש שם. הם נספו באותו יום, אבל לא ביחד. כשהיינו עוד ברובע הארי, מכר פולני אחד שנעזר הרבה על ידי אימי, כי הוא היה פליט בתקופה הרוסית. איך היא עזרה לו? היא פשוט הייתה מזמינה אותו לארוחת צוהריים, הייתה מסדרת לו תלושי לחם או שמסרה את נעליו לסנדלר. אז כשהוא מצא את עצמו במערב הוא זכר לה את חסדה

והציע, שהוא יכול לשלוח תעודות מקוריות. הוא כבר היה בוורשה ועבד אצל הדודה, שהייה לה

מפעל סריגים. ש. ואיך המשפחה התחברה אליו? ת. הוא עבד אצל הרוסים בלשכת המס. הוא היה פליט. ש. כן, אבל איך מצאתם אותו בזמן הכיבוש? ת. באמצעות מכרים פולניים. אימא זיהתה אותו. ש. והוא עבד עכשיו בדרוהוביץ? ת. הוא עבד בזמן הרוסים בדרוהוביץ. אחר כך, כשפרצה מלחמה בין רוסיה וגרמניה הוא בהתחלה היה בדרוהוביץ ואחר כך נעלם. כעבור זמן הוא כתב לנו מארצות המערב. ש. אז הוא היה בקשר עם אמר? ת. עם כולנו בבית. הוא היה בן אדם בודד. הוא היה מגיע לשחק קלפים. אצלנו היו בחורות צעירות. אז הוא כתב לידידו הפולני, שהתגורר ברובע הארי. באותו זמן אנחנו גם עוד גרנו ברובע הארי. זה היה עוד לפני שהלכנו לגטו. ש. עוד לפני שהלכת לגטו? ת. כן, אבל זה לא חשוב כעת. הוא רק הציע שהוא יכול לשלוח לי תעודות אריות בדויות, מפני שאני לא כל כך דומה ליהודיה. וזה יהיה צעד ראשון. הוא כתב שהוא יסדר לי עבודה ואם אני אבוא כבר למחרת אני אתחיל לעבוד. בהתחלה לא רציתי אפילו לחשוב על זה, לא רציתי להיפרד מאימא. ואימא אומרה לי: את ילדתי, תעשי מה שהלב אומר לך לעשות. כל זמן שהייתי ברובע הארי לא חשבתי על כך, לא רציתי. אבל אחר כך כשכבר הייתי בגטו ונכנסתי לדירה הריקה הזאת, חשבתי לעצמי: מישהו חייב לזוז. החלטתי ליצור קשר עם הבן אדם הזה, בעצם עם ידידו, לא ישר אתו ואמרתי שאני מסכימה שישלח לי תעודות אריות. הוא שלח את התעודות והן עמדו לרשותי אצל הידיד הזה. קבענו שכאשר אני אחליט לנסוע, אז ביום הנסיעה הוא יקבע איתי פגישה ויביא לי בבוקר את המסמכים. הייתה לי בת דודה אחת, בת יחדה להורים, שהייתה כל הזמן מבוהלת, נורא רצתה לחיות, אז אני סיפרתי לה, שאני נוסעת לעבוד והצעת לי לה שתצטרף אלי. היא הייתה עוד פחות ממני דומה ליהודיה. בלונדינית עם עיני תכלת גדולות, ממש כמו אוקראינית. החלטנו לנסוע ביחד. ש. לך היו כבר המסמכים? ת. המסמכים עוד לא היו בידי, הם עדיין אצל אותו ידיד, אבל כבר רקמנו תכניות. ש. לאן רציתן לנסוע, לגרמניה? ת. לא, התכוונו לנסוע לוורשה. בינתיים פרצה אקציה חדשה. אביה של בת דודתי הזאת היה מהנדס והוא עבד בשביל הגרמנים והם הסכימו שהוא ייקח את משפחתו בזמן האקציה, ז"א את אישתו ובתו. היא הייתה אז בת 21 ואני בת 22. בזמן האקציה החדשה הסתרנו את אימא לא אצל הגרמנים בגסטפו, אלא אצל אותו היהודי שהיה לו מקלט ברובע הארי. יחד אתה הסתרתו שם את דודתי ואת אחותי הזאת שהייתה בהריון. אני כבר השתחררתי מהעבודה, כי לקחתי כבר בחשבון שאני נוסעת. הגרמנייה הזאת ידעה, שאני נוסעת על סמך המסמכים האריים. אני לא פחדתי ממנה, כי היא מהרגע

הראשון הייתה אומרת לי: מה את יושבת כאן, אז עוד הייתי ברבע הארי, סעי לעיר אחרת, איש לא יזהה אותך בתור יהודיה. אני השתחררתי מהעבודה, בבית אין איש, כי כולם בעבודה או מוסתרים.

וכשאני יושבת בבית הזה לבד בינתיים אסרו את בת דודתי. אסרו את ההורים ואותה. אני עמדתי

ביום ראשון לנסוע ובשבת אסרו אותה. אני נשארתי לבד. אחותי קלארוניה התערבה ודרך המעבידים שלה הביאה לשחרורם שבוע אחר כך. זה היה בשבת 16 לנובמבר. ב-17 לנובמבר בבוקר אני הלכתי לקבל את המסמכים שלי אצל אותו ידיד ארי. לה היו מסמכים אריים של "פולקסדויצ'ית אחת אמיתית. כשהגעתי הוא לא היה. ש. זה היה גרמני? ת. לא, פולני. אני הכרתי אותו עוד מלפני המלחמה. אני ידעתי איפה הוא אוכל בדרך כלל, זה היה מין בית קפה, שליהודים הכניסה הייתה אסורה. אבל לי לא הייתה ברירה, נכנסתי ואיש לא שם לב. הוא לא היה, אבל פגשתי את המכר שלו ודרכו ביקשתי, שהוא יצור קשר איתי. המסר הועבר ותוך שעה

היו המסמכים בידי. שעתיים אחר מכן אנחנו נסענו, אני עם בת דודתי.

ש. אבל היא הייתה אסורה.

ת. שיחררו אותה שבוע אחר מכן, ב-16 היא יצאה.

ש. תחת איזה שם היו המסמכים שלך? ת. הנצ'קה פאמיטה, שנולדה בוורשה. למחרת, ביום ראשון, 17 לחודש אנו כבר בנסיעה. מכר אחד של אחי, פולני, הביא לי מזוודה. הרבה לא היה לי מה לארוז בתוכה. יצאנו שתינו עם מזוודה אחת קטנה. ש. ולבת דודתך היו מסמכים פולניים? ת. לה היו מסמכים מקוריים של "פולקסדויצ'ית" אחת. ש. מאיפה היא השיגה את זה? ת. שכנה אחת נתנה לה. היא בעצמה הייתה "פולקסדויצ'ית" והיא נתנה לה את התעודות שלה. קראו לה מריה אקרט. היה לה מראה של אוקראינית טיפוסית. ואנחנו יצאנו לדרך, נסענו בלילה כדי שלא נפגוש את אף אחד. החבר של אחי הסייע אותנו. אני שמתי על ראשי מגבעת, אינני זוכרת כבר מי הביא לי אותה, ונסענו. קודם היינו צריכות לנסוע ללבוב, שם ללון לילה אחד ולמחרת להמשיך לוורשה. האישה הזאת שנתנה לבת דודתי את התעודות שלה, נסעה אתנו עד ללבוב, כדי... ש. היא ביקשה כסף או שנסעה מרצונה הטובה? ת. בטח נתנו לה משהו, אינני זוכרת כבר היום כמה. לבת הדודה לא הייתה פרוטה בכיס, לי היו כמה גרושים. אני נסעתי לעבוד למחרת, אבל היה לי קצת כסף. כמה? אני לא יכולה להגיד היום. הגענו לתחנת הרכבת. היו שתי תחנות רכבת בדרוהוביץ'. אנחנו בתחנה, החבר של אחי נסע לו. פתאום בת דודה תופסת לי את היד, תסתכלי ימינה, תראי מי כאן. עמדו שם שני בחורים שהיה להם בדרוהוביץ' שם של אנטישמים שרופים. ידענו שהם משתוקקים לחסל כל יהודי. והם פתאום נגשים אלינו עם חיוך על שפתיים. את יכולה לתאר לעצמך מה שהתרחש בלבי, חשבנו שזה כבר הסוף שלנו. הם נסעו ללבוב, כי הם למדו שם באוניברסיטה. הם הבינו לשם מה אנחנו נמצאות שם. לא הייתה לנו ברירה

אלא לספר להם את האמת. נסענו אתם יחד ללבוב. בקרון לא היה אור. הם נתנו לנו לאכול והבטיחו לסדר מקום לינה, כדי שלמחרת נוכל להמשיך בנסיעה. הם סידרו לנו מקום לינה אצל אישה אחת עם

4 - 3 מיטות בחדר. ש. אלה פרטים לא חשובים. ת. למחרת בבוקר ליוותה אותנו גברת אקרט לתחנת הרכבת. היא חזרה לדרוהוביץ' ואנחנו נסענו לוורשה. הגענו לוורשה. שם הייתי צריכה להיזהר, אני עם המבטא שלי של מזרח פולין הייתי מיד מעוררת חשד אצל כל וורשאי, שמשוהו לא כשר אצלי. נסענו בכרכרה לאותה כתובת, שבה הייתי צריכה להתייצב. רחוב חלודנה 20, אבל האיש הזה ששלח לי את המסמכים איננו, רק אמו הגיעה. לא סיפרתי לה במה מדובר, רק אמרתי שאני המכירה הקרובה של מר שליבינסקי מדרוהוביץ' ושאיני רוצה לדבר אתו. אבל היא אמרה שלדאבונה הוא חולה מאוד, לא אוכל לדבר אתו, אולי מחר, אולי בעוד כמה ימים. כשהיא אמרה שהוא חולה מאוד חשבתי על התקרית שלפני כמה ימים ירדה רכבת מהפסים בוורשה והוא כנראה השתתף בזה. כל עקבותיו נעלמו, אולי נהרג. הייתי במצב נואש, מה

עלי לעשות עכשיו? איפה אמצא מקום לינה. בוורשה אז היו יהודים רבים עם מסמכים אריים והרבה

יהודים מלשינים. כך החזירו לדרוהוביץ' את ד"ר רוזנבלט ואת מצייק רוברט ולאיש שהלשין עליהם קראו זדזיסיק ווינקלר, בנו של עורך דין. ש. מי? ת. זדזיסיק ווינקלר ש. הוא היה מסגיר יהודים? ת. כן, הוא התמיד בזה. היה מסתובב בין וורשה ודרוהוביץ'. הוא הסגיר יהודים רבים. אז הלכנו עם הבת דודה ללון לילה אחד לאכסניה. היא רצתה בכל מחיר להישאר בוורשה ואני פחדתי להישאר, חששתי שהמבטא שלי יסגיר אותנו. אני רציתי לחזור ללבוב, שם כולם מדברים באותו מבטא. למחרת אחרי הצהריים יצאנו ללבוב. ש. ומה מתרחש אתכן הלאה? XXXXXXXXXXXXXXXX ת. בלבוב רציתי לנסות להישאר, כדי שאוכל לעזור למשפחתי. בלבוב הייתה גרה אחותי, זאת שהייתה בהריון וכשהיא עזבה, היא השאירה את דירתה המסודרת ששכנה ברובע היהודי לזוג מכרים רופאים. הם הבטיחו לה להחזיר הכל אחרי המלחמה ושתפנה אליהם בזמן המלחמה, ללא כל בושה, במידה ותצטרך משהו והם יעזרו לה בכל. אז חשבתי שכאן אסתדר ביתר קלות מאשר בוורשה. מצאנו מקום לינה והתחלנו לחפש עבודה. כל יום קנינו עיתון עם המודעות וכל הבגדים שהיו לנו היינו שמים על עצמנו, שמלה על שמלה בתקווה שאם לא נמצא עבודה אולי יתפסו אותנו לנסוע לעבוד בגרמניה. אבל את כולם תפסו רק לא אותנו. בעיתון מצאנו מודעה, שמחפשים מתורגמנים, אז הלכנו שם להתייצב. אותי קיבלו לעבודה בלבוב ואת בת דודתי, שהייתה משרטטת, בז'ולקביה. אני הייתי צריכה לעבור בחינה של כתיבה על מכונה. אז ידעתי פולנית טובה, היום כבר שכחתי. אני נשארתי לעבוד שם. האווירה לא הייתה נעימה. הבוס היה פולני. יתכן שהוא הרגיש שאני יהודיה, אינני יודעת, אבל בלאו הכי אחרי יומיים הביאו פקידה חדשה אחת, שהייתי בטוחה לגביה, שהיא

יהודיה. והיא באמת הייתה יהודיה, כי נפגשנו אחרי המלחמה. מה שנוגע למשפחתי, הקשר אתה היה לי רק דרך הדואר. אינני זוכרת כבר היום איך יצרתי קשר, על כל פנים הודעתי להם שאני בלבוב וביקשתי שיכתבו דרך פוסט-רסטנט. גרתי לא רחוק מהדואר. פעם בדרך לעבודה פגשתי באותו פולני מהרכבת, שחשבת עליי שהוא אנטישמי וסיפרתי לו שיש לי כבר עבודה, אבל שאין לי איפה ללון, אינני יכולה לגור במקום הנוכחי, כי אני מפחדת. הוא אמר לי שהוא יודע איפה ישנה דירה ריקה. באתי לשם ואמרתי שברצוני לשכור חדר. האישה הובילה אותי להראות לי את החדר. ומה אני רואה? עכשיו בשעה 7 וחצי, אולי שמונה עומדת ליד המראה החברה שלי, יהודיה מדרוהוביץ', עומדת ומסתרקת. כשהיא ראתה אותי היא עשתה לי סימן שלא אדבר על כלום, אז אני העמדתי פנים, שאנחנו לא מכירות. האישה שלקחה אותי לראות את החדר אומרת לי: זה החדר, אבל אם את רוצה שיעלה לך פחות אכיר לך את הבחורה הזאת ותוכלו לגור ביחד. ואני עניתי אם הדבר לא מפריע לבחורה, אז אני מסכימה ברצון. נשארתי לגור שם, זה היה לא רחוק מהמשרד שלי. הבית הזה היה שייך לפני המלחמה למשפחתי, למשפחת בקנרוט. יום אחד בדרך מהעבודה הביתה נכנסתי לבית הדואר לבדוק אם יש לי מכתב כלשהו. חיכיתי בתור. זה היה בניין גדול של דואר. פתאום אני מרגישה עלי מבט של מישהו, מישהו מתבונן בי. אני מסתכלת אחורה ורואה אישה אחת מדרוהוביץ', אחותו של אותו זדזיסיק ווינקלר, שעבד בשביל הגרמנים. אני התעלמתי ממנה, לא דיברתי והלכתי הביתה. וזאת הייתה השטות הגדולה שעשיתי. בדרך הביתה, לפני שנכנסתי לבניין, הסתכלתי אחורה והבחנתי שהיא מאחוריי. בערב הופיע שוטר אוקראיני בטענה שכאן נמצאת יהודיה. אני כמובן, לא הודיתי והחברה שלי עוד לא הייתה. השוטר אסר אותי במקום ולקח אותי בלי כל הדברים שלי, בלי כלום. בינתיים הגיעה החברה ואני בקשתי ממנה שתודיע לבת דודתי לוסיה בז'ולקביה, שתעשה משהו. והשוטר מוביל אותי לתחנת המשטרה. בדרך אני הצעתי לאותו שוטר שאתן לו את הטבעת של אחי, שהייתה אצלי להחלפתה תמורת דברי אוכל. מה איכפת לך, אמרתי לו, אין איש בסביבה, אני מיד אסתלק, איש לא יידע. אבל למזלי הרע עבר בדיוק פטרול והוא נבהל והמשיך להוביל אותי למשטרה. ישבתי כמה ימים לבד בתא. מסביב עכברים וחולדות. בתאריך 12 לנובמבר, ביום ההולדת של אימי הובילו אותי לבית הסוהר ברחוב לנצקי. זה היה בית הסוהר נוראי. משם איש לא יצא חי. ש. אזה בית סוהר? ת. קראו לו בית סוהר לנצקי, כי הוא עמד ברחוב לנצקי. היה שם טרקלין ליהודים מלבוב. בית הסוהר היה למטה, במרתף והיהודים גרו בקומה ראשונה. ביום הם לא היו שם, הם היו בעבודה.

ש. אל תרדי, בבקשה, לפרטים כאלה, כי אנחנו לעולם לא נגמור. אז מה היה אתך בבית הסוהר הזה? ת. אני בדיוק לזה מגיעה. אז היהודים גרו במקום שהיה בית סוהר. ישבו אתי שם אימא אחת עם בתה, פולניות, אבל מיוחדות עם יהודים, במיוחד עם כאלה, שהיו להם אישורי יציאה לאמריקה. כנשים אריות והן יכלו להסתובב חופשי. בגלל ידידותן לאנשים כאלה חשדו בהן, שגם הן יהודיות. לאיש אחד מבין היהודים שגרו למעלה היה קשר עם היידידים שלהן, אני לא יודעת עם מי. וכשהם שמעו, ששמו את הנשים בבית הסוהר הם ביקשו מהאיש שיעזור להן בצורה כלשהי.

ש. מי הוא האיש, אני לא מבינה?

ת. זה היה פועל אחד בבית הסוהר, פועל יהודי, שהתגורר שם. והוא בא במגע עם היהודים שעמדו לנסוע לאמריקה. כשהיו מביאים לנו לבית הסוהר בבוקר קפה, בצוהריים מרק ובלילה מרק, אז הוא היה כבר אחרי העבודה שלו, הכיר את כל הסוהרים וביקש יחד אתם לחלק את המרק. הוא הופיע בשבת בערב או ביום ראשון, מפני שרצה ליצור קשר עם שתי הפולניות האלה. היינו רק שלושתנו בתא. כשהוא הופיע הוא שם לב עלי, מה שנודע לי רק אחר כך, וביקש מהסוהר, שישאל אותי אם אני רוצה לעבוד בבית הסוהר. לרחוץ רצפות, חלונות ולא לשבת סתם בתא. אני הסכמתי ברצון, לרחוץ רצפות, למה לא, רק להרגיש את החופש. עבדתי יום שלם, האוכל היה אותו דבר מה שבתא, אבל לפחות הייתי בתנועה. בלילה הייתי חוזרת לתא שלי. כעבור כמה ימים התאספו יותר בחורות עם מסמכים אריים, אז העבירו אותנו לתא אחר, שם לא היינו נעולות. וכך הודעתי למשפחתי, לאחותי, שאני בבית הסוהר, חולה מאוד ושאין יותר לסמוך עלי. האישה הזו רצה מאוד לעזור לי, אבל תמורת מחיר. הוא רצה שאתחתן אתו. לעזור למישהו היה בשבילי מובן מעליו, אבל תמורת חתונה? אני הייתי צעירה מדי לזה, לא רציתי בזה. כל כמה שבועות, כל כמה ימים היו מחסלים את בית הסוהר. כשהאוקראינים חפרו בורות, אז היה כבר ידוע שמתחיל חיסול בית הסוהר או אקציה לגבי היהודים. במקרים כאלה היהודים שגרו מלמעלה היו משחדים את הסוהרים בוודקה ולא הייתי נשארת במרתף, אלא נשארת אתם למעלה בתור בת לבוב. כשהייתה מתחילה האקציה האיש היה אומר לי לצאת דרך האורווה בלי כלום, רק מה שהיה עלי, סוודר וחצאית. בתא הסמוך ישבה קבוצת בנות בעלות מסמכים בזהות בדויה והן הציעו לי להצטרף אליהן, אבל אני סירבתי, לא רציתי לסכן אותן. ש. מה קרה הלאה? הגרמנים ביצעו את האקציה הזאת? ת. לא, האוקראינים. זה היה בחצר בית הסוהר. הם קראו שמות. קראו גם את שלי, פעם, פעמיים, שלוש. בפעם השלישית קמתי, כי חזרו על כך כמה פעמים, פחדתי שייקחו אחרים במקומי. כשהתחלתי לרוץ לכיוון היציאה הם קראו כבר בשם אחר, אז חשבתי לעצמי אולי כדאי לי להישאר ונשארת. אחרי האקציה, בערב חזרתי לגטו. ש. איפה היה הגטו הזה? ת. בלבוב, ואני נשארת שם, רציתי לנסוע בחזרה הביתה. כבר הספיקו לי המסמכים הבדויים וכל התענוג הזה, רציתי לנסוע הביתה. הלכתי לדירתה של אחותי, לקחתי דבר מה כדי שיהיה לי כסף. הלכתי לדירה הזאת, הצגתי את עצמי כחברה של אחותי וביקשתי שיתחשבו במצבי הקשה ויתנו לי את הדברים. הם נתנו לי, כי ידעתי איזה דברים היו לאחותי. קרובי משפחתי של האישה הזו מכרו בשבילי את הדברים ונתנו לי את כסף. הם גם סידרו לי מסמכים חדשים על שם קרולינה וויאצק, כדי שאוכל להגיע הביתה בשלום.

ש. קרולינה וויאצק? מאיפה, מפולניה? ת. מלבוב. ש. מדוע היו נחוצים לך מסמכים חדשים? ת. כי לא היו לי, את הקודמים לקחו לי בבית הסוהר. יצאתי בלי כלום. ש. ואז את נוסעת בחזרה לדרוהוביץ'?

ת. ביליתי עוד כמה ימים בלבוב ואחר כך בלילה נסעתי לדרוהוביץ'. אולי זה כבר לא כל כך חשוב,

שפעם אחת תפסו אותי בתחנת הרכבת וחזרתי. לדרוהוביץ' לא היה קשר ישיר, נאלצתי לנסוע בקרונות משא. נסעה יחד איתי יהודיה אחד בעלת מסמכים אריים, היא פחדה להישאר בלבוב. אני לא ידעתי במדויק מה קורה במשפחה, לא היה לי קשר אתם. לילה אחד נאלצנו להישאר בסטריי, למחרת היא המשיכה לבד. בסוף אני מגיעה לדרוהוביץ' ביום ראשון אחד, בערב. הרכבת לא נסעה מהר ואני קפצתי ממנה עוד לפני שהגיעה לתחנה, כדי שאיש לא יראה אותי. הייתה לי דרך ארוכה מאוד ללכת ובחוץ היה כבר חודש ינואר. הלכתי לגטו כך שאיש לא יראה אותי ועליתי לבלוק שלי. דפקתי בדלת, בהתחלה איש לא פתח לי. בסוף שמעתי את קולה של אימא. את יכולה לתאר לעצמך את האושר שהרגשנו אני ואימא. באותו לילה ישנתי בגטו.

ש. שם הייתה אמך ומי עוד?

ת. שם הייתה אימי ואחותי, שבינתיים ילדה תינוק, ב-21 לדצמבר. לדאבוננו הוא לא בחיים. בינתיים אחותי קלרוניה הפסיקה כבר לעבוד בגסטפו, כי הגויים התקוממו, שנותנים עבודה ליהודים והם מסתובבים מובטלים. אז הם רכזו את כל היהודים בבניין אחד ושם הייתה מכבסה, לא כמו קודם שהיה צורך לעמוד כל היום ולכבס. ש. ואחותך עבדה במכבסה הזאת? ת. אחותי עבדה במכבסה הזאת ואני בערב שלחתי הודעה לטולק הזה, שאני חזרתי ואין לי עבודה. ש. אבל לך היו מסמכים על שם קרולינה וויאציק? ת. עד לדרוהוביץ'. אחר כך הלכתי ליודנרט והוצאתי מסמכים שלי אמיתיים, כפי שכולם הכירו אותי. ש. אז את קיבלת בחזרה את שלך? ת. בערב הלכתי לעבודה במכבסה, אבל מקום לינה לא היה שם בשבילי, אז ישנתי במיטה יחד עם אחותי. למחרת בא מנהל הגרמני ודורש לספר לו איך יצאתי מבית הסוהר. הוא ידע, שהייתי שם ושהיו לי מסמכים אריים. לא יכולתי לספר לו שיהודי אחד עזר לי, כי זה עלול היה להזיק לו, אז אמרתי שהובילו אותי למוות במכונת, בסיבוב המכונת האטה ואני הצלחתי לקפוץ. הסתתרי קודם בתעלה שליד הכביש, אחר כך הלכתי והלכתי עד שהגעתי לתחנת הרכבת וחזרתי הביתה. הם בעצמם ביצעו אקציות, אז זה עניין

אותם.

ש. מה מתרחש אתך הלאה וכמה זמן את נשאר שם? ת. אני נשאר שם מחודש ינואר שנת 1943 ועד לגירוש ב-13 באפריל 1944. ש. וכל הזמן את עובדת באותה עבודה? ת. באותה עבודה. ש. האם היו איזה התרחשויות מיוחדות בזמן הזה, שהשפיעו על חיךך? ת. ישירות עלי? בינתיים חיסלו את הגטו והיו בעיות עם אימא. ש. אימא הייתה כל הזמן אתך?

ת. אימא הייתה בגטו ולנו אסור היה ללכת לגטו מתי שרצינו, רק ביום ראשון כשלא עבדנו יכולנו לגשת, אבל בליווי השוטר האוקראיני או במקרה דחוף אם אישור מיוחד. אבל כשראינו שמחסלים את הגטו ביקשנו רשות להעביר את אימא אלינו למקלט שהיה שם. ש. ממי ביקשתן רשות? ת. מהמנהל, איש הגסטפו. אנשי גסטפו שלי כבר לא היו שם. ש. אז הם מרשים להביא את אימא? ת. המנהל הראשי הסכים שהיא תבוא. ש. את מכירה את שמו? ת. שמו היה הקנט. המנהל שלנו הישיר היה גינטר והראשי היה הקנט, את שמו הפרטי אינני יודעת. ש. ואחותך עם הילד? ת. אחותי עם גיסי היו במחנה אחר, לא רחוק מאתנו. הוא היה עורך דין, אבל עבד בתור חשמלאי. את המחנה שלהם גם חיסלו.

ש. ואחותך נשארה אתו? ת. אחותי הייתה אתו, אבל כשחיסלו את המחנה היא חזרה לאותו מקום, בו הייתה פעם דירתנו בגטו. ב-6 ליוני חוסל הגטו ואותה לקחו לבית הסוהר ואז לקחו לה גם את הילד, ילד קטן. ש. ב-6 ליוני? ת. כן, 6 ליוני שנת 43. אישתו של טולק בוקנרוט הזה יצאה מבית הסוהר עם בנה והודיעה לנו, שאחותי שם, אז אנחנו התחלנו לפעול, כדי להוציא אותה משם. ואז הם הרגו את בתה הקטנה ואותה הביאו אלינו. היא הייתה צריכה לעבוד, אבל לא היה לה כוח לעבוד, אנחנו עבדנו בשבילה. היא הייתה אתנו עד לרגע האחרון. ש. אם כך את עם אחיותיך ואמך נמצאים באותו מקום עד לתאריך 13

4. 44 ת. אבל בינתיים יצאה הוראה שבמכבסה מותר שיישארו אנשים רק עד גיל מסוים, אינני זוכרת עד איזה גיל. אימי הייתה אז בת 51 או 52 והיא הייתה כבר נדונה למוות. ואנחנו מרוב ייאוש לא ידענו מה לעשות, חשבנו על המקלט הזה. חשבנו להסתיר אותה במקלט הזה, להיכנס אליו ניתן היה רק בזחילה על הבטן ובתוכו אפשר היה רק לשבת או לשכב. ש. איפה היה המקלט הזה? ת. שם איפה שעבדנו, במכבסה ושם אימא הסתתרה. אינני זוכרת בדיוק מתי. היא הגיעה באפריל 43 למחנה ונדמה לי שחודש אחרי, כן, כי ביוני היה חיסול הגטו, היא הייתה כבר בבונקר. היא ישבה שם במקלט הזה ואנחנו היינו מביאים לה אוכל ומכיוון שזאת הייתה מכבסה והגרמנים הסתובבו עם כלבים, נורא פחדנו שיגלו את הקרש מכוסה באדמה, שכיסה את המקלט. היו עוד כמה אפיזודות פחות חשובות, כמו האישה עם הילד בן חמש שהסתתרה שם יחד עם אימי, כי אסור היה להחזיק ילדים במחנה. אחר כך היה הגירוש, זה היה ב-13 באפריל שנת 44. בלילה איש לא שכב לישון. הייתה מורגשת איזה תכונה, לא ידענו מה, אבל הרגשנו משהו. הוצאנו את אימא מהבונקר והיא ישבה איתי. בינתיים הגברים בנו מקלט עבור כל אנשי המחנה, בגינה גדולה לגידול ירקות.

ש. מי גידל את הירקות? ת. היהודים, כדי שתהיה להם תעסוקה. הבקנרוט הזה עשה את הדבר. הוא היה אגרונום, זה היה הרעיון שלו. אז שם הם בנו את הבונקר, שהכניסה אליו הייתה דרך דירה אחרת. ש. מה התרחש ביום הגירוש? ת. באו לקחת אותנו. היינו רק אימי, אחותי ואני, כי אחרים הסתתרו בבונקר ואני לא רציתי להסתתר, כי אחותי קלרוניה לא הייתה, אני לא רציתי להשאיר אותה לבד וחששנו שהיא תבוא ולא תמצא אותנו, אבל בסוף היא הגיעה. ואלה בבונקר כולם נתגלו. האוקראינים והגרמנים הסתובבו וחיפשו. יהודי אחד איחר להיכנס והאוקראיני הבחין בו ואת כולם גילו והוציאו משם. אחר כך העבירו את כולנו למחנה בבסקידיים. היה שם ריכוז של יהודים. לנו הם אמרו שניקח את הדברים, אתם נוסעים למחנה, אבל אנחנו לא האמנו ולא לקחנו דבר, כי חשבנו שאנחנו בלאו הכי הולכים למות. ש. יחד עם אימא? ת. יחד עם אימא. כשנסענו למחנה השני הזה עברנו ליד ביתה של חברתי הארית. כשאני יצאתי לדרך עם המסמכים האריים שלי, היא נתנה לי את מחרוזת התפילות שלה שקיבלה בטכס ההתקדשות. לא היינו מתראים במיוחד, אבל הייתה בינינו חיבה הדדית. היה נדמה לי שהיא עומדת בחלון ומתוך איזה דחף פראי צעקתי בכל רם: סטפה. אבל זאת הייתה אחותה. היו 4 שוטרים מסביבנו ואיש לא אמר מילה. אני באמת לא יודעת איזה שד נכנס בי. הגענו למחנה ותכף הופיעו הגרמנים. ש. איזה מחנה זה היה? ת. בסקידי. היו שם גם יהודים. אותנו שמו בנפרד במחנה יותר קטן ומכיוון שאנחנו עבדנו בשביל הגסטפו חשבו שלא יגעו בנו. היו שמה הגרמנים שאחותי קלרוניה עבדה בשבילם והם אמרו לנו שאנחנו הולכים לעבוד, אבל אנחנו לא האמנו, היה לנו כבר היינו כך. חשבנו שיעבירו אותנו לברוניצה, אבל בסוף הגענו לפלאשוב. ש. כמה זמן היית בבסקידי. ת. בבסקידי היינו כמה שעות. XXXXXXXXXXXXXXXX ש. רק כמה שעות? במעבר?

ת. במעבר ש. אז את נוסעת עם אימא והאחיות לפלאשוב? ת. אימא התקשתה ללכת. לי היה כזה דלי קטן עוד מהמחנה בבסקידי. המנהל הכללי, הקנט הזה שאל אותנו מדוע אנחנו בלי חפצים. אמרנו לו, שחשבנו שאנחנו הולכים למות. לא, זה לא נכון, אתם נוסעים לעבוד. בואו בחזרה לקחת את הדברים שלכן, אני אקח אתכן במכונית שלי. אני אז יכולתי להסתתר, כולנו יכולנו להסתתר, אבל את אימא לא יכולנו להסתיר. חזרנו ומהדברים שמכרנו היה לנו קצת בשר, לחם וריבה. אז כשהגענו לפלאשוב אני הלכתי עם דלי קטן של ריבה ביד. נסענו לפלאשוב יום ולילה וביום שלמחרת עד שעה ארבע בערך. כשירדנו מהרכבת המראה היה בדיוק כמו ב"רשימת שינדלר", אם ראית את הסרט. בדיוק ככה. באימא לא רציתי לתמוך, כי פחדתי שאם יבחינו שאימא מתקשה ללכת ירו בה במקום, אז לקחתי את דלי עם הריבה והחזקתי את הידית מצד אחד ואימא אחזה בידיית מצדה השני וכך התקדמו.

הגענו לפלאשוב. שם היהודים היקרים שלנו ידעו היטב להחליף את הגרמנים בממלכתם הבזויה, אם הגרמנים לא הרביצו אז היהודים עשו זאת, לפעמים עוד גרוע יותר מהגרמנים. אז היהודי, גולדברג אחד, שהיה פה בישראל, הרביץ לאימא, כדי שתלך מהר יותר. ש. את אומרת גולדברג? האם ידועים לך עוד איזה פרטים עליו? ת. הוא הרביץ חזק לאימא. הם הובילו אותנו לבית מרחץ. היינו צריכות להתפשט ולמסור את הבגדים, שיחכו לנו כשנצא. ואימי סבלה לפני המלחמה מחצצת המרה. היה לה רופא טוב. כשיא הייתה כבר מוסתרת קרה לפעמים, שהיו לה כאבים, כשאכלה משהו בלתי מתאים. סיפרנו את זה לרופא וחששנו כל הזמן שבזמן האקציה יהרגו אותה. לא רצינו שתסבול ואחרי ההתייעצות קנינו רעל. ציאנקלי. זה עלה אז, כשהיינו במחנה בדרוהוביץ', 1000 זלוטי. זה היה הרבה מאוד כסף. אחרי שנאלצנו למסור את הבגדים אני הסתרת את הרעל. אחרי הרחצה הם העבירו אותנו לקרנטין ושם אימא ביקש שניתן לה את זה. ש. אימא ידעה? ת. כן, אני עם אימא היינו חברות טובות, הייתה בינינו הבנה. אני נתתי לה את זה, מישהו אחר הביא מים. אימא לקחה את המים, נפרדה מאתנו. ויצאה. אני עם אחותי נשארנו לישון על הדרגש. היא נפרדה מאתנו, אחר כך אחותי שאלה אותה: איך את מרגישה, אימל'ה? היא אמרה שורף לי בפה וזה היה כבר הסוף. למחרת לקחו את אימא. לדעתי הם שרפו את הגופה, כי קברים לא היו שם, לא קברו איש. עשן היה כל הזמן, למרות שכבשנים לא היו שם. מישהו אמר לאחותי אחרי המלחמה שקברו אותה, אבל היא הסתירה את זה ממני, כי ידעה שאני סבלתי נורא. אני לא מאמינה בסיפור הזה, איש לא היה מטריח את עצמו לקבור יהודי. אחר כך התחלנו לעבוד, שבוע בלילה, שבוע ביום. ש. איפה עבדת? ת. עבדתי בבית מלאכה, אצל שניידר. אני לא הייתי בכלל תופרת. אחיותיי קצת ידעו לתפור, אבל התייצבנו ביחד, אז גם אני בתור תופרת. תפרנו מכנסיים. אחיותיי תפרו גם בשבילי ואני עשיתי את כל עבודות היד. כך יכולנו להיות ביחד. ש. האם את יכולה לתאר לי את התנאים בפלאשוב? מה אכלתם כל יום, למשל? ת. מה אוכלים כל יום? מה שהביאו בבוקר. בהתחלה היה מאוד קשה להתרגל. הממונים היו יהודים. מלא אנשים כאלה, שחשבו קודם כל על עצמם ולא על הציבור. אבל ירו בהם, כשנודע לגרמנים שהם מתכוונים לברוח. אנו ידענו על כך. אחר מכן הממונה הישיר על השבויים נהיה אסיר אחד, גרמני. קראו לו אריק. ש. אריק מה? ת. אריק, את שם משפחתו אינני יודעת. ש. זה שמו פרטי? ת. שם פרטי, גרמני, אסיר. כשהוא היה הבוס לכל אחד היה חלב ואבקת חלב וביצים, נתנו לנו גם נקניק וכשהוציאו אותנו לאושוויץ, אז כמה ככרות לחם נשארנו על הדרגשים, מה שקודם לא היה. קודם היינו אוספים פירורים. ש. האם היה לך איזה קשר ישיר עם הגטו, האם ראית את הגטו?

ת. בקרקוב לא, לא הזדמן לי. ש. אם כך תנאיי האוכל... ת. הם השתפרו אחרי שחיסלו את היהודים. הם השתפרו, אבל לדאבוננו, לא לזמן רב, כי גירשו אותנו תכף לאושוויץ. ש. כמה זמן היית בפלאשוב? ת. בפלאשוב הייתי מ-14 לאפריל עד 21 לאוקטובר. ש. שנת 44?

ת. כן. ש. ואז לאושוויץ? ת. ואז לאושוויץ. ש. יחד עם אחיותיך? ת. יחד עם אחיותיי. אנחנו שם החזקנו ביחד. תמיד היינו משפחה מלוכדת. בהתחלה היינו בבירקנאו. ש. בבז'זינקה? ת. בירקנאו זה בז'זינקה. היינו בבלוק 25, זה היה בלוק המוות. למחרת הובילו אותנו לקרמטוריום, עמדנו שם וחיכינו לפתיחת הדלת כשהגיע פתאום גרמני אחד, שראה אותנו עוד כשהגענו לפלאשוב. ש. כל שלושתכן הייתן בדרך לקרמטוריום? ת. כן. לא רק אנחנו, קבוצה שלמה של אנשים, כמעט כל הטרנספורט. אז הגרמני הזה ראה אותנו עוד כשהגענו לפלאשוב והוא שם לב שהטרנספורט מכיל אנשים יחסית צעירים, המסוגלים עוד לעבוד. עוד ניתן היה לנצל אותנו והוא פקד להחזיר אותנו בחזרה למחנה. ש. זה היה למחרת הגעתכם? ת. זה היה יומיים אחר מכן, יומיים או שלושה, אינני זוכרת. ש. ז"א שהחזירו אתכם כשכבר עמדתם ליד... ת. לפני הקרמטוריום. וכשהשער עמד להיפתח קראו לנו בחזרה. היינו לבושים בבגדי קיץ עם שרוול קצר. בערב התחיל הקרקוע. ש. מה הוא המספר שלך? ת. המספר שלי הוא A26138. למחרת, אני חושבת שלמחרת, לקחו אותנו לעבודה. בהתחלה סללנו דרכים, חפרנו באדמה, לפעמים היה צורך להסתובב עמוק בבוץ, לפעמים היה צריך להיעזר באת כדי להוציא את הרגל. עבודה נוראית. לא תמיד יכלתי לעבוד יחד עם האחיות, אבל היינו נפגשות בבלוק. ש. באותו הבלוק מספר 25? ת. לא, זה היה כבר באושוויץ, שם, איפה שעומד השער עם הכתובת "העבודה משחררת". יום אחד, זה היה כבר בחודש דצמבר, אני עומדת ומחכה לאחיותיי המסכנות, משגיחה על השמיכות, שלא יגנבו. כשחזרת מהעבודה ומצאת את השמיכה על הדרגש, היית מאושר. פתאום ניגשת אלי מכרה אחת עוד מקרקוב, ממחנה בפלאשוב ואומרת לי: אין לך מה לחכות, את אחיותיך לקחו לעבוד במקום אחר, הן כבר לא תחזורנה הנה. ייאוש מר אחז בי, כי לא יכולתי לעשות דבר, לא יכולתי ליצור קשר איתן. הייתי

שרויה בייאוש עמוק, כשבתאריך של ראשון לינואר 1945 קיבלתי התקף של מעי עיוור ועברתי ניתוח. הגרמנים לא היו, ניתח אותי רופא פולני ד"ר סובישצ'ינסקי. ש. זה מעניין מאוד, איך הגעת לרופא הזה? באיזה נסיבות? ת. אני אגיד לך, לא יכולתי לרדת למסדר. בימי ראשון ובחגים המסדר היה מתקיים יותר מאוחר. אני לא יכולתי לרדת וכשהגיעה אחראית על הבלוק, היא שמה לב שאני לא יכולה לרדת. ש. מי הייתה האחראית הזאת על הבלוק? ת. קראו לה מלה, את שם משפחתה אינני יודעת. אחותי פגשה אותה אחרי המלחמה בקרקוב ונזכרה שהיא קיבלה פעם ממנה סתירת לחי. בדרך כלל היא לא הייתה אישה רעה, אבל פעם היא התעצבנה והורידה לה סתירת לחי. אז אחותי הלכה עם עוד יהודי אחת להתלונן לוועד היהודי. שם אמרה האחראית הזאת: אם נתתי לך סתירת לחי, אז תחזירי לי, אבל אחותי לא רצתה להתעסק אתה.. ש. אבל לגבי הניתוח, איך זה קרה? ת. הייתה שם רופאה אחת, רוסייה. ש. באותו בלוק? ת. לא, בבלוק ממול. הרופאה זאת הגיעה ובדקה אותי וקבעה שעלי לעבור ניתוח. אני לא יודעת איפה ניתחו אותי, כי לקחו אותי לשם על אלונקה. ש. היו שם גרמנים? ת. לא, אני לא ראיתי גרמנים, ראיתי רק את הרופאים האלה. ש. ואיפה היה הניתוח הזה? במחנה אושוויץ? ת. במחנה, בוודאי. ש. מי היה הד"ר סובישצ'ינסקי הזה? ת. מוורשה, ידוע לי שהוא היה מוורשה. ש. אסיר? ת. כן, גם הוא אסיר. היה גם ד"ר טטמייר, כי אני התחננתי, כי אני פחדתי שייקחו אותי לקרמטוריום ולא אראה יותר את אחיותיי. אני התחננתי שלא ינתחו אותי, שיתנו לי משהו לשיכור הכאבים, שכבר לא כואב לי, אבל היה מיקרה קודם של אישה אחד מהטרנספורט שלנו, שניתחו אותה מאוחר מדי והיא נפטרה. זה היה כבר חודש ינואר, לקראת סוף המלחמה, אולי הגרמנים פחדו כבר? אינני יודעת איך להסביר את זה. ש. הם ניתחו אותך תחת הרדמה כלשהי? ת. קיבלתי זריקת הרדמה מקומית. אני מקרה נדיר, אולי אחד לאלף, שאינו מגיב מיד. צריך לחכות יותר מהרגיל. הם הזריקו לי את הזריקה הזאת וחיכו, אבל אני הרגשתי הכל איך שהם חותכים אותי והרגשתי כאב נוראי. אבל אחר כך כשכבר שכבתי על הרצפה וחיכיתי שייקחו אותי למרפאה, אז כבר הייתי מטושטשת. זאת הייתה אשמתם. היום שומעים לעתים קרובות שרצוי להימנע מהרדמה. בינתיים אחותי, הזאת שילדה ילדה, נכנסה לבית חולים באושוויץ. הייתה לה עבודה פיזית קשה והיא חלתה. מישהו הודיע לי ואני עבדתי לא רחוק. ש. אבל את אחרי הניתוח.

ת. כן, הסיפור עם אחותי היה כמה ימים קודם. ש. כך, שאת כבר יודעת שהיא בבית חולים ת. אני יודעת. ש. אז מה קורה אתך אחרי הניתוח? ת. אני יודעת שאחותי כבר בבית חולים. ש. כן, את זה כבר הבנתי. ת. אחר כך מעבירים אותי לבית חולים ואני שוכבת שם חולה. אחות אחת, עובדת בית החולים הודיעה לאחותי. ואותנו מפעם לפעם היו לוקחים לקולנוע ושם היינו צריכים לשבת מתחת למסך ובראש זקוף להסתכל על המסך. ש. איזה קולנוע? ת. היה קולנוע. ש. היה קולנוע לגרמנים? ת. ליהודים. היו מראים סרטים. הם בחרו איזה סרטים להקרין. אני לא הייתי בקולנוע, אבל אחותי הייתה שם וסיפרה לי. ש. איפה היה הקולנוע הזה? ת. אני לא יודעת. מפעם לפעם, כשירד גשם ולא ניתן היה לעבוד הם היו לוקחים אותנו למקלחת או שהיו מובילים אותנו לקולנוע. הקבוצה שלי לא הייתה, אבל הקבוצה של אחותי הייתה שם. את שומעת על כך בפעם הראשונה, נכון?. ש. אז מה מתרחש הלאה? ת. היא הגיעה, מצד אחד מרוצה, אבל מיואשת מצד שני. הגיע הרופא והוציא לי את התפרים. אחר כך התחיל הגירוש מאשוויץ. ש. על איזה פרק זמן אנחנו מדברות? ת. אני אגיד לך בדיוק. זה היה ב-18 לינואר שנת 45. בפיוני הזה לאושוויץ לא היו בשבילנו לא מכוניות, לא עגלות, שום דבר לא היה. הם הריצו אותנו ברגל. ש. כמה זמן את אחרי הניתוח? ת. 17 יום. אבל הפצע היה עוד פתוח והדם נזל בזמן ההליכה. אחרי כמות מסוימת של קילומטרים הם הרשו לנו לשבת וקצת לנוח. אני העדפתי לעמוד, כי אם התיישבתי לא יכולתי לקום. הפצע היה פתוח. כך הגענו למקום מסוים, שבו שוב הייתה סלקציה ובסוף הגענו לרוונסבריק. זה היה גיהנום. ש. כמה זמן הייתם בדרך? ת. כשבועיים, אני לא זוכרת במדויק. ש. האם נתנו לכם לאכול משהו בדרך? ת. מה פתאום? שום אוכל לא היה.

ש. אתם שתיתם שלג?

ת. שלג יורד, קור אימים, אנחנו לא לבושים, ערומים. היינו מורידים כל מה שנשאר מגוויית האנשים שנפלו בדרך, מעיל, ספל. זה היה נורא. עוד יותר גרוע מהרעב עצמו. ברכבת, רכבת משא להובלת בהמות צפיפות גדולה. תתארי לעצמך, עלי לעבור אחרי הניתוח, מקרון אחד לשני בזמן הנסיעה. אני הייתי עם אחות אחת ואחותי השניה נשארה לבד עם איזה בת דודה. ש. הן נשאר באושוויץ? ת. לא, הן נשאר בטרנספורט אחר. ש. בזמן שאת יצאת? ת. הן היו בטרנספורט אחר, כי הן יצאו מבור ואני מאושוויץ. ואנחנו הגענו לרוונסבריק והיה נורא מלוכלך ולא היה מה לאכול. ובמחנה אושוויץ יכולנו להתרחץ כמה שרצינו, היה כלור, אפשר היה להתרחץ אפילו לילה שלם. לעתים קרובות היו לוקחים אותנו למקלחת, להחלפת לבנים, בגדים. ניתן להגיד שהיה ממש נקי באושוויץ עצמו. וכאן זוהמה. כשלאישה מעליך היה שלשול הכל נשפך עליך. שם עברנו סלקציות שונות ובסוף הגענו למלהוף. ש. כמה זמן היית ברוונסבריק?

ת. חודשיים.

ש. את עבדת שם? ת. לא, שם לא הייתה עבודה. הסוף היה כבר מורגש. זה היה איום. ש. אז הגעתם למלהוף? ת. מלהוף. שם גם לא עבדנו, לא הייתה עבודה ושם אני הייתי חולה מאוד.

ש. אחותך אתך?

ת. אחותי נמצאת אתי

ש. אחת?

ת. אחת.

ש. איזה

ת. הזאת שילדה את ילדה, הנשואה הזאת. ומהאחות השניה הפרידו אותנו. יכולנו להיפגש, אבל לדאבוננו

לא נפגשנו. ש. במה חלית? בטיפוס? ת. לא, אלה היו סיבוכים שלאחר הניתוח. ש. זיהום? ת. אני לא יודעת אם היה זה זיהום, שם לא היה רופא. ש. באיזה תנאים אתן נמצאות שם? ת. איומים. לא נותנים אוכל, בבוקר נותנים כאילו תה. קר פה, המים קרים. בצוהריים מרק קר עם כמה קליפות ת"א. ביום ראשון היה מרק חלב ות"א. זה היה הכל. לאחותי הייתה טבעת אירוסין עם יהלום. היא החליפה אותה תמורת 6 - 3 חתיכות גזר. למחרת ציוו עלינו לעבור לבלוק אחר ולקחו לה את כל הגזר הזה. אני הייתי שם חולה מאוד. אחת מאתנו הייתה רופאה והיא טיפלה בי. היה לי שיעול נוראי.

ש. אתן גרות בצריפים?

ת. בצריפים. ש. כמה אנשים גרים בצריף כזה? ת. בצריף כזה? כמה אנשים? אולי 60. ש וכמה צריפים היו שם? ת. היה הרבה, אני הייתי בשמיני. ש. נשים?

ת. נשים. ש. וגם גברים? ת. אינני זוכרת. בצוהריים היה צורך לצאת מהצריף כדי לנקותו. לא חשוב קור, גשם. טילנו בחוץ. לפני שהגענו למלהוף, היינו כמה ימים במחנה אחר, אינני זוכרת את שמו, אז כמעט שלא התרחצנו. אני עם אחותי היינו יוצאות בבוקר ומתרחצות בשלג והיה לנו רק סמרטוט אחד להתנגב. חצי בשבילי וחצי בשבילה. מכרה אחת שעברה אמרה: אליזבת, כל כך קר בחוץ ואת עומדת ערומה, תתקררי, תביאי עליך עוד איזה אסון. מי חשב אז שיכול להיות אסון עוד גדול יותר מהאסון שקרה עלינו. ואז בדיוק התחילה המחלה שלי. אחר כך ב-5 למאי, אני קצת מקצרת, נודע לנו, בצריף השמיני, ששוודיה שלחה חבילות עבורנו. אבל לבלוק שלנו החבילות האלה עוד לא הגיעו. הבלוקים הראשונים קיבלו כבר קצת חלב, קצת קפה, לחם ושימורים כלשהם, אבל אלינו לא הגיעו. ביום ראשון, סוף חודש אפריל... ש. חשבתי שאנחנו ב-5 למאי?

ת. לא, במאי הריצו אותנו. ש. אז מתי זה היה עם החבילות? ת. סוף חודש מאי, סליחה אולי אני לא אמרתי נכון, סוף אפריל. ואז מתחילים לאט להוציא את האסירים היהודיים לשוודיה. ואני, כפי שאמרתי לך, הייתי בבלוק השמיני, שינו את הבלוק שלנו לשמיני וביום ראשון, בסוף אפריל הטרנספורט האחרון שיצא היה מהבלוק השמיני, בו היינו עוד יום קודם. ואנחנו עומדים עוד, האסירים והאסירות, במסדר והן כבר נהנות מהחופש, יוצאות ומברכות אותנו. ואנחנו מאחלות להן הצלחה מכל הלב. ב-3 למאי מתחילים לגרש אותנו מאושוויץ. אבל אותי כבר לא מאושוויץ, אלא ממלהוף. ש. אבל את אומרת שהטרנספורט האחרון הוא מהבלוק השמיני, הבלוק שלך? ת. אני כבר הייתי בבלוק העשירי, הזיזו אותנו. ש. אותך עם אחותך? ת. את הבלוק כולו. ש. אז את נשארת במלהוף עד...

ת. עד שגירשו אותנו מהמחנה.

ש. מתי זה היה? ת. אינני זוכרת בדיוק. זה היה בימים הראשונים של חודש מאי. אולי בשני למאי או בשלישי, כי בחמישי היה כבר השחרור. הם הריצו אותנו ברגל כמה ימים. ש. לאן? הם אמרו לאן אתן הולכות? ת. מי אמר? הם בעצמם היו במנוסה. ש. איזה כמות אנשים הייתם? כמה נשים וכמה גברים? מה הוא סדר גודל, מאות, אלפים?

ת. בטרנספורט הזה ממלהוף?

ש. ביציאה ממלהוף, למרות שהשוודים לקחו כבר חלק. ת. אני לא זוכרת, אני לא הסתכלתי, אני בקושי הלכתי ישר, לא סובבתי את הראש. זה נמשך אולי שבוע. וראינו כבר את הגרמנים עצמם נכנסים לבתים גרמניים ויוצאים בלבוש אזרחי. את מבינה? זה היה כבר מורגש, שהם מפחדים, שזה היה כבר הסוף. ואחר כך נעצרנו, מסביב היה נורא יפה. אחותי הלכה למצוא משהו, כי אני כבר לא יכולתי ללכת. ש. מה למצוא? אוכל? ת. אוכל. היה שם איזה משק של הגרמנים לשעבר ועכשיו היו שם רוסיות, שעבדו, שגורשו לעבודות כפיה, אז הן נתנו לה קצת חלב. אחותי שתתה שם והביאה גם לי. אני שתיתי קצת חלב, אבל עוד קודם, עוד ממלהוף היה לי כל הזמן שלשול. יומם ולילה נשפך. אני אז כבר לא הרגשתי רעב. אחרי ששתיתי את החלב הזה המצב עוד הורע. אותנו שיחררו הרוסים. ש. אני הייתי רוצה, שתתארי לי את הרגעים, את היום הזה, את יום השחרור, תספרי לי בבקשה.

ת. אני כבר לא זוכרת. עלי זה כבר לא עשה כל רושם, להפך, אינני יכולה להגיד שהייתי מרוצה, מאושרת. הייתי כבר אדישה לכל. משאלת לבי היחידה הייתה למצוא את אחותי, לפגוש אותה עוד לפני שאני מסיימת את חיי. שם איפה שהיינו היו גם פולנים אחדים. ש. ואיפה הייתם? ת. שם, במשק הזה, שבו היו הרוסיות. ש. את זוכרת משהו? ת. איך קראו לעיר הזאת אני לא זוכרת. ש. זה היה קרוב למלהוף? ת. לא רחוק, אם הלכנו ברגל. כמה קילומטרים אפשר לעבור במשך היום או הלילה? 30? להם הייתה איזה עגלה והם החליטו לנסוע לפולניה. ש. מי זה הם? ת. הפולנים האלה. היו שם שניים או שלושה פולנים. אינני יודעת אם הם עבדו שם. אז היינו אני ואחותי

וכשאחותי הייתה בבית חולים של המחנה באושוויץ היא הכירה שם איזה בחורה מקרקוב. בחורה צעירה שלא היה לה איש. היא איבדה את כל משפחתה. אחותי התנהגה כלפיה באדיבות רבה. היא אמרה לה: צ'יסיה, אל תדאגי, אני חוזרת לדירתך בלבוב, את תיסעי איתי ועם אחותי ומה שיהיה אתנו יהיה גם אתך. ואנחנו יחד הצטרפנו לגברים האלה ויצאנו לפולניה. את הדרך אינני זוכרת, בסוף הגענו לקרקוב. ש. אבל את היית חולה מאוד? ת. אני הייתי חולה מאוד, אני רק שכבתי, לא יכולתי ללכת, שקלתי 33 קילו ואחותי שהיא קטנה יותר 29 קילו. היא ברוך השם החזיקה מעמד, אבל אני נשברתי ברגע, שאיבדתי את אימא. כל זמן שאימא הייתה בחיים היה לי כוח ללחם, להתאמץ. לקרקוב הגענו כבר ברכבת. נפרדנו מהפולנים האלה. הבחורה שאתנו רצתה לנסוע לראות את המקום שבו הייתה גרה קודם, אולי לראות את מישהו או למצוא איזה ידיעה. אנחנו חיכינו לה בתחנת הרכבת. עובדי הרכבת בתחנה לא יעצו לנו לנסוע מזרחה, לדרוהוביץ'. שם נמצאים הרוסים ופולנים משם חוזרים עכשיו לקרקוב, לוורשה, וורוצלב. תתעכבו כאן כמה ימים, תבדקו את המצב, יש לכן עוד זמן לנסוע. צ'יסיה חזרה עם שומר ביתה והוא אמר אותו דבר. הוא היה מתווך. כל מי שהיה מגיע מהמזרח, מדרוהוביץ' או בוריסלב וחיפש דירה, הוא היה מסדר לו את זה תמורת כסף. הוא גם אמר לנו, תחכו כמה ימים, אתן יכולות להיות אצלי, לישון על רצפה במטבח. אנחנו הסכמנו. הלכנו אליו. אישתו נתנה לנו כד מלא מים, כדי שנתרחץ. כל זה לא חשוב. היו באים שם יהודים מדרוהוביץ', ביניהם אחד שאותו הכרתי היטב ממקום עבודתי בלשכת המס. הוא היה בא לסדר את התשלומים. הוא לא הכיר אותי, רק את אחותי. אותי איש לא היה מסוגל להכיר. אני אמרתי לו שאין צורך לספר עלי, לא חשוב לי שיראו, שאני חיה. אבל הוא הלך וכשפגש חברה טובה שלי שהייתה אתנו במחנה בדרוהוביץ', היא מווינה ובעלה מדרוהוביץ', הדבר הראשון שסיפר לה היה שהאחיות רובינשטיין ישנן כאן. הוא נתן לה את הכתובת והיא עם בעלה באו לבקר אצלי. הם רצו מיד לקחת אותי אליהם. הייתה להם דירה בקרקוב. אבל אנחנו לא יכולנו לעזוב את צ'יסיה ולכולנו לא היה מקום אצלם. הם נסעו כל יום לוועד היהודי ומי שחזר הם היו לוקחים אותו אליהם לדירה. שם המטבח היה מלא אנשים, שלא היה להם איפה

לישון. היא ביקשה ממני שאני אבוא לבקר אצלה למחרת. צ'יסייה הלכה איתי, כי אני לא הכרתי את קרקוב. אחותי הלכה בבוקר לוועד וקיבלה 50 גרושי. השארתי את ה-50 גרושי אצלה, שתוכל לקנות לחם ואני הלכתי ברגל. הדרך לקחה לי הרבה זמן, כי אני לא הייתי מסוגלת ללכת. הגעתי בסוף לחברה שלי והם לא רצו לתת לי ללכת בחזרה. אז איש לא ידע, שאני חולה. הייתי רק כאילו תשושה. החברה הכינה לי ממש סעודה, דברים שאני אהבתי. אני חלמתי על תפוח אדמה חם, אז היא עשתה לי תפוח אדמה חם עם נקניק. וכל הזמן ביקשה שאשאר. אני הייתי כלפיה מאוד אדיבה, היא לא דיברה פולנית. אני לא רציתי לישון אצלה, אבל בסוף נשארתי. למחרת בבוקר כבר לא יכולתי לקום מהמיטה. הם קראו לרופא. ד"ר מנטל שהיה בישראל, אולי הוא כבר לא בחיים והוא אמר שעליו לבקר אצלי בפעם נוספת, אבל הוא לא הגיע. כשאחותי הלכה אליו לברר מה קורה, הוא אמר לה שאין טעם שהוא יתפס אלי לקומה חמישית, בלי מעלית, כי אני כה וכה לא אמשיך לחיות. כך הוא אמר לאחותי, אז היא רצה להזמין רופא אחר, ד"ר אלקסנדרוביץ'. הוא טיפל בי במסירות, ריפא אותי וכפי שאת רואה, אני חיה. ש. האם את פגשת את אחותך השלישית? ת. בדיוק. כשאני שכבתי שם אצל משפחת פישר, הידידים שלי, אנשים עם לב זהב, יום אחד, אחרי שלושה שבועות נודע לי שאחי חי והוא הגיע יום קודם. ש. איפה היה אחיך? ת. ברוסיה. ויום קודם הגיע מישהו מדרוהוביץ' ורצה לבוא לישון אצל משפחת פישר. הוא היה מאותו מחנה בדרוהוביץ', שגם אנחנו היינו שם. ש. איך פגשת את אחותך? ת. אני מגיעה לזה. אני ישנתי על הספה בחדר אוכל והם ישנו בחדר שינה. לפנות בוקר מישהו צלצל בדלת, אני כבר לא ישנתי, בכלל ישנתי רע בלילות, אבל הייתי חולה ולא הייתי מסוגלת לקום לפתוח. אני שומעת שוב צלצול ודפיקות בדלת ובסוף הוא פתח ואני שומעת: קלארוניה. אז כבר היה לי כוח לקפוץ מהמיטה ולרוץ אליה. ש. ומי אמר לך? ת. פישר, בעל הבית. אחותי קלארוניה התעכבה בקרקוב בדרך לדרוהוביץ', בדיוק כמונו ש. אז היא הגיעה שם במקרה? ת. במקרה הלכה לוועד ושם פגשה חבר אחד שלי, שיום קודם היה אצלי. אני אמרתי לו אימא שלך ואחותך הם בטח נשארו בחיים, כי אני ראיתי אותם בסוף אפריל. הן נשלחו בטרנספורט ללייפציג. הן בחיים. הוא היה בוועד ושם פגש את אחותי, שאמרה לו, שהיא נוסעת לדרוהוביץ' לפגוש שם את אליזבת ואת גיניה. והוא הגיב על כך בפליאה: מה זאת אומרת? אליזבת נמצאת כאן, אני אתן לך את הכתובת שלה וכך נפגשנו. ומאז כבר נשארו ביחד, אומנם בלי דירה, אבל איכשהו הסתדרנו. אותי לקחו לבית חולים בקרקוב ואחרי חודשיים איכשהו לאט, לאט התאוששתי. ד"ר אלקסנדרוביץ' עזר לי הרבה מאוד. אחר כך אחי חזר ונפגשנו כולנו. ש. כמה זמן נשארתי בפולניה? ת. בפולניה נשארו עד חודש אוגוסט שנת 46. אחר כך יצאנו לווינה.

ש. כל שלושת האחיות? ת. כל שלושת האחיות ואח. ניתן היה לקנות מסמכים מזויפים. מכיוון, שלא היה לנו הרבה כסף, אז אני עם אחי שיחקנו זוג נשוי, שהספיק עבורם רק מסמך אחד ובשביל האחיות נאלצנו לקנות שניים, כי היו להן שמות משפחה שונים. כך הגענו לווינה. למה לווינה? כי החברה שלי, זאת עם הבעל מדרוהוביץ' התגוררה לפני המלחמה בווינה. הם עזבו את ווינה כשהיטלר נכנס לאוסטריה. הם הגיעו קודם לקרקוב ואחר כך לדרוהוביץ'. בווינה היינו עד שנת 48. היה קשה, התגוררנו ארבעתנו בחדר אחד, אבל אז לכולם היה קשה ולפחות היינו ביחד. אחר כך נסענו לפריז. קודם יצא אחי לבדוק את התנאים, היו לו שם מכרים. אחר כך אנחנו נסענו. ש. כולכם מצאתם את עצמכם בחודש יולי בפריז? ת. כל ארבעתנו. בשנת 49 אני התחתנתי עם מישהו שהתגורר לא רחוק מדרוהוביץ' ולא ידע מלחמה מה

היא.

ש. ומאז את חיה בפריז?

ת. בצרפת. ש. האם את בשלב כלשהו חזרת לפולניה? ת. לא. ש. אף פעם? ת. שאל אותי מנהל בנק אחד, ידיד טוב של בעלי, אני מתפלא, שאת לא נוסעת לפולניה. ואני עונה לו, שבשבילי לנסוע לפולניה, זה כמו לנסוע לבית הקברות. שם לאן שאני הייתי רוצה לנסוע, זה היום אוקראינה, שם אני כבר לא מכירה איש. מאז שיש לי הקלטת הזאת מדרוהוביץ', מברוניצה, שסיפרתי לך, התעורר בי משהו והייתי רוצה לנסוע. בסופו של דבר אסור לי להיות אנוכית כזאת ולשמור על עצמי, אבל חוץ מברוניצה אין לי שם מה לראות. מקרב המכרים אין שם כבר איש. ש. אני מודה לך מאוד. עוד שאלה אחת קטנה. האם את סיפרת את הסיפור הזה גם למישהו אחר קודם? ת. לא, אני לא סיפרתי לאף אחד. ש. גם לא לבעלך? ת. לבעלי כן, אבל ללא פרטים. הוא ידע, אני סיפרתי לא שאימא הרעילה את עצמה, אבל לא בפרטים. לפעמים, בהזדמנות הייתי מספרת לו קצת. אני לאיש לא מספר על חיי, אני לא אוהבת את זה. זה שייך לי, למי זה איכפת. אינני יודעת האם זה יכול לעניין את מישהו בכלל. ש. תודה רבה.

